

કમળા દુઃખદર્શક નાટક.

ત્રીઅંકી.

૧૮૩૪ ————— ૧૮૩૪

રચિ પ્રસીદ્ધ કરનાર.

કેશવરામ વિશ્વનાથ બાશી

રહેવારી સીસોદ્રા તાલુકે જલ્લાલપુર.

સુરત.

સંઘાડીઆવાડમાં “અંબીકા” પ્રેસમાં લવાનીશંકર રવીશંકરે

છાપ્યા.

સંવત ૧૮૩૮. ——— સને ૧૮૮૩.

મુલ ૬ આના.

(આ પુસ્તક શને ૧૮૬૭ના ૨૫માં આકરે ગ્રમાણે

રજીષ્ટર કરાવ્યુંછે. માટે ગ્રંથકર્તાએ ગ્રંથ સ્વામી

ત્વતાનો હક પોતાનો સ્વાધીન રાખ્યોછે.

શાં શાં નગીનદાસ રાજારામ.

સુ ૧૧૦ ૧૬૦ ના.

મંડલીના ઝિડીટર

દોહરા અથવા ગજલ.

નમન કમીને મિત્ર કહું,	કેમ વીસર કોલ;
ગિરીજ સુતની સાધથી,	સમજ કીધો તોલ.
નર શ્રદ્ધીમાં નીપની,	વરવાં સુકૃત જેમ;
દાઝ દશિની દીલમાં,	રાખવી સજ્જન તેમ.
શરૂ તેમ કીધું તમે,	મનમાં ધરી ઉમેદ;
રામ પ્રતાપે અનિતિને,	વિધીથી કરવા કેદ.
બાજ દશિની તોડવી,	સ્વધર્મ માન્યો એન;
રાજેશ્રી અર્ધું તુને, (આ)	નાટક તે માટેન.
મમતા રહો પ્રયુની સદા,	થજો કુશળ તુજ નેમ;
પદના આદી વર્ણને,	મધ્ય વર્ણ કે' એમ.

કન્યા વિક્રમની અનિતિથી મેં ઘણી તરેહની ખરાબી જોઈ. એનો કાંઈ અટકાવ થાય તો સારું એમ મારા મનમાં હતું એવા વખતમાં બાજ લ જનથી ઘણી ઘણી આણીના અરસપરસના સ્વભાવ મળતા ન આવવાથી તેઓ દરેક સુખથી કેવા અજાણ રહેછે અને સ્વભાવે મળતાં સીપુરૂપ નિર્ધન છતાં પણ સુખનો સ્વાદ કેવો આપેછે વિગેરે વિગેરે કેટલીક બાબત મારા જોવામાં આવી તેથી આ સંઘળી બાબતોનું ટીકાણું પુસ્તક બનાવ વા મારું મન ઉસ્કેરાયું, પણ હું કાંઈ વિદ્વાન નથી તેમજ હું એક ગામડા નો ઉછરેલો માણસ નાનાપ્રકારનો દશિરૂદીમાં ખરોખર માહીતગાર નથી તેથી એવું કામ મારાથી નહીંજ બની શકશે એવી ધાસ્તીમાં હતો. સંવત ૧૯૩૭ ના સાલમાં હું સુરતમાં આવ્યો એવે પ્રસંગે આપનો મેળાપ થયો જે બાબતપર મારો લક્ષ હતો તેજ બાબતપર આપનો પણ લક્ષ હતો સખબ આપે મારા વિચારને ટેકો આપ્યો જેથી હું મારી શક્તિ પ્રમાણે આ લઘુ પુસ્તક ગાંડી ઘેલી ભાષામાં બનાવી આપને નિવેદન કરું છું, તેમાં ભુલચુક ઘણાંજ હશે તે ઉપર ધ્યાન નહિ આપતાં આપ અને સર્વ દેશ-ભીમાની, ગ્રહસ્થો દર ગુનર કરશે એવી આશા રાખું છું; કે જેથી કુધા રાનો નાશ થાય. તથાસ્તુ.

લી૦ સે૦ કેશવરામ વિશ્વનાથ.

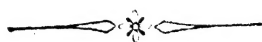
ગાશી.

પાત્રના નામ તથા સંબંધ.

સુત્રધાર	નાયક.
ભટી	સુત્રધારની સ્ત્રી.
વિદુષક	મસ્કો.
કલહરાજ	એક ગ્રહસ્થ.
કુભારજી	કલહરાજની સ્ત્રી.
નિરભયસેન	કલહરાજ અને કુભારજીનો છોકરો.
કુઠંગીવહુ	નિરભયસેનની સ્ત્રી.
કમળા	કલહરાજ અને કુભારજીની છોકરી.
કમળા	કમળાની સખી.
મદનકુમાર	કમળાનો ઇચ્છાવર.
બુદ્ધિકુમાર	મદનકુમારનો મિત્ર (એકરાજકુમાર.)
સખરાજ	કમળાનો પાણીપત ધાણી.
બાળકસેન	સખરાજનો ભત્રિજો.
વિનકોર	સખરાજની પડોશાણ.
પ્રાકટદાસ	}	કલહરાજના ન્યાતીલા; કમળા ને મદન
અમથાદાસ		કુમારને દુઃખી કરનાર.

એ શીવાય. કેટલીએક સ્ત્રી, કેટલાએક પુરૂષ, બે ભીલ, સિપાઈઓ, ફાજદાર, અને કેટલાક પ્રાણીઓ વિગેરે વિગેરે.

કમળા દુઃખ દર્શક નાટક.

(વિકુલ.)

સુત્રધાર—(પ્રવેશ કરીને) હે પ્રાણુવલ્લભા ! ?

નટી— (પ્રવેશકરીને) આજ્ઞા મહારાજ (નમન કરતાં.)

સુત્રધાર—પ્રીયા! આજે આ જગ્યાએ આપણે કમળા દુઃખ દર્શક નામના નવિન કૃત્તિનો નાટક ભજવી ખતાવવો છે તેમાં આપણા સર્વપાત્ર પોતપોતાના કામમાં યશ મેળવે તેને માટે સર્વશક્તિમાન પરિશ્રમપરમાત્માનું સ્તવનકર જેથી સર્વ વિધન દુર થાય.

નટી— આપની આજ્ઞા માથે ચડાવું છું. (ગાયછે)

પદ. રાગ કાશી.

દયાળા દે સુમતિનું દાન; જેથી ગુણ ગાઈએ તારા દે સું: ॥ ટેક ॥

પુરાણપ્રભ પુરપોત્તમ હે પ્રભુ, ધરીએ તારું ધ્યાન;

ત્રીગુણપતિ તારા ગુણ ગાડી, રહેવા શોભામાન, **જેથી. ૧**

અખંડ વિહારી વિશ્વના વ્યાપક, કૃપા કરી ધર કાન;

અરજ સ્વિકારી લે ગરજની, ભકત વત્સલભગવાન. **જેથી. ૨**

રસભરતું રસનામાં અધિક હીક, સમજ સેવક નાદાન;

રંગ ભુમીમાં રમીને લઈએ, ભરપુર યશ ભગવાન. **જેથી. ૩**

જ્ઞાન સાગર નાટક મંડળીની, વિનતી ધરજે ધ્યાન;

નારાયણ નરસીંહ નરોત્તમ, જયપ્રભુ કૃપા નિધાન. **જેથી. ૪**

સુત્રધાર—આહા હા હાહા ? ? ? નટી? તેં હીક સ્તવન કર્યું.

ગિતિ.

જે છે સૃષ્ટિ કર્તા, જેની શક્તિ સદા રહી વ્યાપી;

તે પરમાત્માને તો, ભજીએ તજીએ નહીં નહીં કદાપી.

હવે આપણા પાત્ર આદી સર્વે સાધન સાધવાન કરો

કે જેથી સૌ સૌની વખતે આ સુઝા સભાસદોની સેવામાં હા-
જર રહે.

નટી— જેવી આજ્ઞા માહારાજ. (નમન કરીને જાયછે)

સુત્રધાર—(સ્વગત) અહો સર્વ શક્તિમાન ઈશ્વર તારા કૃત અઘાત છે,
તારી ગહન ગતિનો પાર કોઈ પામી શકતું નથી, તું ભકત
વત્સલ છે અને કેટલાક ભકત પીડિત દુષ્ટોને તેં સજ્જ કરી છે.

વિદુષક—(પ્રવેશકરીને) કોને ! કોને! કોને !! અધ્યાભાઈ કહેને કોને !!!
માછરે સજ્જ કરી ?

સુત્રધાર—અરે! આ ઝાડની ડાળીઓ ખાશી, પગે ગુઘરીઓ ખાંધી,
જંગલી પશુની ચાલ ચાલતો, ઘાભરો ખની જઈ માછરે કહે
કોને “સજ્જ કરી” એમ પુછે છે તેનું કારણશું? તું કોણ છે ?

વિદુષક—(વિલેખોરે) અરેભાઈ ! તું હમાણા મને નામ ના પુછ કહેનીમે
કોને “સજ્જ કરી?” મારો જીવ હેઠે બેસે જે.

સુત્રધાર—પણ તું કોણ છે ?

વિદુષક—(જોસો કરીને) ભાઈ ! હું પ્રાહ્માણ છું.

સુત્રધાર—“સજ્જ કરી” એ શબ્દ સાંભલી ગભરાય છે કેમ?

વિદુષક—હમે પ્રાહ્માણ ભાઈ ક્યાંય ભીખવા જઈએ અને કોઈ બેવકુફ
ગ્રહસ્થ દક્ષાણા આપે તે વહેંચી લેતાં હમે ખડુ લડીએ અને
પાઈ અર્ધી પાઈ ચોછી આવી હોય તો તેને સારૂ. હમે ધણપમ
ધણપા પર આવી જઈએ છીએ અને તેમાંથી કોઈ મારા જે
વો જખરો હોય તો તે બધાને મારી ઠોકીને દક્ષાણા લઈલિઈ
પચાવી પડે. મારામારીમાં કોઈને લોહી નીકળે અને તે
ફરીઆદ જય ત્યારે મારનારને માછરેટ્ટ સજ્જ કરે. માટે ભાઈ
કહેની કે તે બધા પ્રાહ્માણો ક્યાં છે ? હજી લુચરી વહેંચવી
પ્રાકી હશે તેથી હું પણ તેમાં ઘુસી જઈં તો બે પૈસા ભાગ
પ્રકાવું; વાર ! તને ધર્મ થશે. આજે મારે મારી બાઈડી સાથે
લડતાં જરા મોકું થયું એટલે એનું સત્યાનાશ જય
બધા પ્રાહ્માણો ભીખવા નિકળી પડ્યા હતા પણ બંદા ક્યાં

ભાગ છોડે એવા છે. ચાલ, બોલ ઝટપટ કહે તે ક્યાં છે?

સુત્રધાર—અધ્યા તું મુખ છે કે શું? અહીંયાં તો કમળાદુઃખદર્શક નામનો અત્યારે નાટક થવાનો છે તેને વાસ્તે ધૈયર સ્તુતિ કરો તેમાં “સન્ન કરી” એ શબ્દ આવ્યો હતો; તે કહ્યું તેમાનું તો હું કાંઈ જાણતો નથી.

વિદુષક—(ફીકોપવીજઈ) હશે ત્યારે પણ ભાઈ તું કોણ છે?

સુત્રધાર—તારે તેનું શું કામ છે? જા તારે રસ્તે ક્યાંઈ ભીખવાનું જતું રહેશે.

વિદુષક—નાટક જોવા એક કોરે ઉભો રહેવા દે નહીં ?

સુત્રધાર—અધ્યા તું મારા મારી વખતે કેમ કરે છે?

વિદુષક—અંદા મુઝી તો મારેજ કોણ પણ લડાઈની ગરબડ ચાલતી હોય એટલામાં અધ્યા પ્રાહ્મણોને છેડેથી દક્ષણા છોડી લઈ ગાણાનંતવાયનમઃ પોઆરા ગણી જવા.

સુત્રધાર—છટ છટ એ કામતો બાયલું.

વિદુષક—ત્યારે તું શું કામ કરે છે?

સુત્રધાર—“સુત્ર ધારનું.”

વિદુષક—(વહેલો વહેલો એ તરફ દોડી ઊંચા હાથો કરી) અરે! કોઈ સીપાઈ છે કે? કમાલખા? કરીમખા? રહેમાનખા? રહી મખા? ભાઈઓ તમારામાંથી મને કોઈ તરવાર આપો તો લડાઈ કરી એકાદ પ્રાહ્મણનો જીવ લઈ પૈસા ખાઈ ખેસું; વાર ભાઈ! તમને ધર્મ થશે. (ફરી હાંક મારે છે અને કોઈ જવાબ આપતું નથી તેથી માથે હાથ દઈ વચમાં ખસે છે.) અરે રામ! કોઈ હાંક આપતું નથી.

સુત્રધાર—અધ્યાભાઈ આયું બોલે છે?

વિદુષક—(ઉભોથઈને) કેમ એમ પુછે છે?

સુત્રધાર—આ બધે એ તરફ દોડી સીપાઈઓને હાંક મારે છે અને તેની પાસે તરવાર માંગે છે અને વળી પ્રાહ્મણોનો જીવ લેવાની વાત કરે છે. તું તે કેવો મુખ ન કેવો દુષ્ટ!

વિદુષક—કેમ મુખ શાનો? હમણાંજ તમે કહ્યું કે “સુત્રધારનું.”

સુત્રધાર—તેમાં શું એતો તેં મને પુછ્યું કે તમે શાનું કામ કરેછો? ત્યારે મેં કહ્યું કે “સુત્રધારનું.”

વિદુષક—(ગાલપર ટપલીમારી પોતાનો કાન આમળી) અરે! ભુલ્યો ભાઈ તમને મેં એમ પુછ્યું અને મારા મનમાં “લપાઈમાં શું કરીએ તો બધો પૈસો હાથ આવે” એવો સવાલ ઉડ્યો એટલે તમે બોલ્યા કે “સુત્રધારનું.”

સુત્રધાર—તેમાં શું સમજ્યો?

વિદુષક—“સુત્રધારનું.” સુત્ર એટલે સુતર અને સુરત એટલે સહેલું અને ધાર એટલે તરવારની ધાર એકંદર તરવારની ધારવાળું સહેલું, મતલબ કે લપાઈમાં તરવાર ચલાવી હોય તો બધી દક્ષણા હાથ આવે; ભિક્ષાચુક્ર કાંઈ સહેલું નથી જેવું ધર્મચુક્ર તેવું પ્રત્ન-ચુક્ર, કેમ ત્યારે વ્યાકરણ શાસ્ત્ર પ્રમાણે હું ખરું સમજ્યો કેની? મારું કરજે સુરખાભાઈ.

સુત્રધાર—અધ્યા! તમે પ્રાજ્ઞાશૃભાઈ દક્ષણાની વાત આવે ત્યારે આટલા ભાનચુક્ર કેમ થઈ જાયો?

દાહોરો.

વિદુષક—ભિક્ષાને ભોજન વિના, પ્રાજ્ઞાશૃને સૌ ભૂયું;

કહે રંગરો જીતમમ, સુત્રધાર તું સુશું.

સુત્રધાર—લે જ કોઈ તારે હાથે “*અથેલી” મુકશે.

વિદુષક—કોણ “*અથેલી” મુકે! જોડેતો ખરો! મારું એક મુકેતો દાંત તોડી પાડું.

સુત્રધાર—તું મારું મારું કરેછે અને કદાચ કોઈ ઘરણ પ્રાજ્ઞાશૃને મુકી વાગતાં વખતે મરી જશે તો તારું ઘરખાર જતું રહેશે, તારી આખર જતી રહેશે, અને તારી દોસત જતી રહેશે, જરા ધીરો થા.

વિદુષક—(સુત્રધારને મોંડે હાથ દેછે.)

સુત્રધાર—કેમ મારે મોંડે હાથ દેછે અધ્યા?

વિદુષક—મને ચીંતા થઈ કે આમ જતી રહેશે, જતી રહેશે કરતાં, રખે તારી જીભ જતી રહે, મોઢે.

સુતધાર—(હસીને) અધ્યાભાઈ તુંતો મશ્કરો જણાયછે તું મને કાંઈ મદદ કરશે? તારામાં કાંઈ ગુણ છે?

વિદુષક—હૈવે અએ.

સુતધાર—શું ગુણ છે?

વિદુષક—હરેક સાથે જરા વાતમાં લડી પડવાનો અને હરેક વાતમાં હા-સ્વરસ ઉર્મિસ્વાનો.

સુતધાર—ત્યારે તો અત્યારે આ પહેલા દેખાવમાં કલહરાજ અને તેની સ્ત્રી કુભારજી એ બન્નેની વાત ચીતમાં બનતો હાસ્વરસ મુકજે.

વિદુષક—ડીકછે એ કામતો બંદાનુંજ (ખભા તથા જાંગ કોકી મુછપર હાથ ફેરવી કુદકા મારેછે.)

સુતધાર—(હસીને) લે હવે એતો જાણ્યું તારું એ જવાદે તને સોંપેલું કામ બરાબર કરજે હું જાણીશું (જાયછે)

અંક પેહલો.

પ્રવેશ પેહલો.

સ્થળ કલહરાજનું ઘર.

પાત્ર—કલહરાજ—કુભારજી—અને વિદુષક.

વિદુષક—જેગોપાળ! જેગોપાળ! (સ્વગત) અને આઘા પેટભરાઓનું કુટોકપાળ.

કુભારજી—અરે આ મુચ્છે ચાં કયાંથી આઘ્યો?

વિદુષક—કયાંથી તે શું સેહેલું મારતા મારતા આવી ચડ્યાં.

કુભારજી—(કલહરાજને) કેમ તમે સાંભળોછોકે?

કલહરાજ—(વિચારમાં ગુમ થઈ જઈ જવાબ આપતા નથી.)

કુભારજી—કેમ મકું બોલતા નથી, હવે આપણી કમળાને પરણાવવી જોઈએ માટે આપણા નાનુની સાથે કોઈ સાદું આપે અને ઉપર હજાર રૂપીઆ આપે એવું કોઈ સોંપી કહાડી તેને ત્યાં આપણી કમળાના વિવાહ કરો.

કલહરાજ—હા; મેપણુ એવોજ વિચાર કર્યોછે અને—(રહીજાયછે.)

કુભારજી—કેમ? અને કરીને રહીગયા, પછી શું?

વિદુષક—(સ્વગત.) મેહિકાણુ એના બાપની.

કલહરાજ—સામું, સાદું ને હજાર રૂપીઆ આપનારો કોઈ મળતો નથી, જે તે એક આપવા કબુલ થાય છે.

કુભારજી—ત્યારે કેમ કરવું?

વિદુષક—મળતો સહ કુટુંબ, નહીં તો અફેકો.

કલહરાજ—ઘણી તપાસ કરતાં એક ઘર બધીવાતે લાયક જડ્યું અને તેબંધી સરત પાળવા કબુલછે, છોકરો પણ લાયકછે, પણ (રહીજાયછે.)

કુભારજી—પણ શું?

વિદુષક—નાક જાયતે સારું, પણ નાક જાયતે ખોટું.

કલહરાજ—વાંધોમાત્ર એછેકે, અગાઉ તેની સાથે મારે તકરારથઈ હતી, ને ન્યાત જતમાં આપણી બાબતમાં કાપતી કાપી કરેછે; માટે એ દુશ્મનને ત્યાં હું મારી છોકરી કદાપિ નહીં આપું, ઘરબાર નો સુખીછે, તેથી શું થયું?

કુભારજી—ના, ત્યારે એવાન નહીં કરવી, રડ્યો કાલે ઉડી પરણ્યા પછીમેહોણુંમારે, તેને ખોટું લાગશે તો હરકત નથી, માટે એ વગરકોઈબીજાછે?

વિદુષક—અસ એતો નાપાસ હવે બીજા.

કલહરાજ—એક સાઠ વરસના ડોસા પેલા સખરાજ કરીનેછે, તે બંધી સરત પાળવા કબુલછે.

કુભારજી—હા, એ(સખરાજ)બહુ ભલા માણસછે, માટે એની સાથેજ વિવાહ કરો. ઘર બાર પૈસો ટકો પાસે ઠીકછે, એ બધું કોનું છોકરીનુંજ કની? જરા આંખે એબછે તેની કાંઈ ફિકર નહીં; ચાલો હવે જમવા ઉઠો, એવાતની ઉતાવળ રાખજો.

વિદુષક—જ્યારે, ઘર બાર અને પૈસો ટકો સૌ છોકરીનુંજછે; ત્યારે રંડાપો પણ કોના? છોકરીનાજ કની? કાંણિાછે તેની શી ફિકરછે?

પ્રવેશ બીજો.

સ્થળ નિર્ભયસેનનો શયન ગ્રહ.

યાત્ર—નિર્ભયસેન—અને વિદુષક ત્યાં પ્રપંચી માણસની ટોળી.

નિરભયસેન—(એકસો બેસો બેસો કાંઈ વિચાર કરેછે.)

વિદુષક—(એકતરફથી પ્રવેશ કરી કેડોમાંથી વાંકો વળીને કહેછે.)
વાહુરે? ખગધ્યાન.

નિરભયસેન—(એક પત્ર પડેલો જોઈને) અધ્યા? આ બટક બોલા ?

વિદુષક—(સ્વગત) આધનજી હોલા. (નીરભયસેન તરફ કુદતાં કુદતાં)
હુકમને તાબે.

નિરભયસેન—અધ્યા, બેહેક્યોકે? લાવ પેલો કાગળ, કેવોછે જોડ?

વિદુષક—(સ્વગત) કોણ બેહેકે છે તે આગળ જતાં જણાશે (કાગળ લેતાં સ્વગત) ધનજી હોલા કહ્યું તે સાંભળ્યુંકે શું. (આણી આપેછે.) લોજી.

નિરભયસેન—(વાંચેછે.)

ગરબી.

વાંસલડી વેરણ થઈ લાગીરે શ્રીજની નારને- અરણ.

જગમાં જીવ્યો જોણે જોયું ખાણાનું સુખ બો'ણું;

ધનતે નરને લાલચને જે લેખે મનથી નાણું— ૮૬;

ખડુ જગન કરે જન. મેદનીમાં, ગહી દીએ કોટીધા ન સીમાં;

પણ એથી જમેખડુ ચોપડીમાં. જગમાં જીવ્યો— ૧;

ખડુ પાપીતે નરને જાણો, પશુ પરમાણુ વેચે પ્રાણો;

દખતો નથી તે અધોકાણો. જગમાં જીવ્યો— ૨;

દીકરીના પૈસો જેભરીયો, ખડુછે એ પાપતણો દરિઆ;

તેનર નિશ્ચે નરકે પડીઆ. જગમાં જીવ્યો— ૩;

લઈશાદું પાડુમારેછે, દીકરીને દુઃખમાં ઘાલેછે;

નિર્દયને તે નવસાલેછે. જગમાં જીવ્યો— ૪;

વર કાષ્ટ ગયા શમશાણુમહી,* ખુશી થાય પુત્રીને દઈ;

પાપી દીલેનવસાલે કંઈ. જગમાં જીવ્યો— ૫;

જે પાપ ઘણું નિર્દય કામે, કદી માફ કરે શીવ ખૂલાએ;

પાણુએ કોઈથી નવથાએ. જગમાં જીવ્યો— ૬;

એમનહીં કહેવું કીશમત કરે, જાણીજોઈને કુપપડે;

કેશવ કહેછે શું નશીબ કરે. જગમાં જીવ્યો— ૭;

નિરભયસેન—(સ્વગત.) હા; ખરી વાતછે દીકરીનું લલુઈચ્છી તેને

સુખ મળે એવું જો સાધન કરે, તેને જગમાં જીવ્યો સમજવો. બીજાં પાપો કદાપિ માફ થાય છે, પણ દીકરીનું દગ્ગ લીધું, તો તે પાપને માફી આપવાની ઇશ્વરની પણ શક્તિ નથી, એમ આ કાગળમાં લખ્યું છે; એખર જ હશે માટે આ મારા મનને મોટો ટેકો મળ્યો સમજવો; હવે મારે મારી બેઠેનને સુખ મળે એવી જગ્યાએ જ પરણાવવી. જાણે પરમેશ્વરે જ મને એતાવવા સાફ કાગળ લખી અને નાખ્યો હોય એવું થયું.

વિદુષક—ઊંડું; એવાત તો તમે જવા દાને, ડોસાડોસીએ ક્યા રનું નિશ્ચેંકરી મુકયું છે.

નિરભયસેન—અદ્યાસું ? તેણે શો ? નિશ્ચય કીધો છે ?

સોરઠો.

વિદુષક—લઈ રૂપિયાન અઝાર; સાચું સાટું સાંભળી;

ડોસો કરી વિચાર; મુડદાને દ દીકરી;

(એટલામાં પોતાની ન્યાતના કેટલાક પ્રપંચી નરો આવી એક કોરે વાત કરે છે; તે નિર્ભયસેન બારીએ રહી છુપી રીતે સાંભળે છે.)

પેહલોમાણસ—ભાઈઓ સાંભળો તો ! કલહરાજ પોતાની છોકરી ના વિવાહ સખરાજ સાથે કરે છે, એતો કાગડો દહીં તરફ લઈ જાય એમ થયું, માટે એ ઘાટ ટુટે એમ કરવું જોઈએ, એમાં આપણને ફાયદો છે.

વિદુષક—(પ્રવેશકરીને.) મને તમારામાં સામેલ કરો તો એ ઘાટ હમાણા તોડી આપું.

બીજા.—હઝાર, રૂપીઆ, અને વળી સાટું ! એ બંને આપે છે; જુઓ, કેવો, મુખ ઘરડે ઘડપણ પાણવા નિકળ્યો છે; માટે એમ ન થાય એવો ઉપાય કરવો જોઈએ.

પેહલો—યારો ? એના કાંઈ ઘાટ ઉતારવો જોઈએ.

વિદુષક—કુંભાર પાસે જાઓની ? ચાકપર ઉતારી આપશે.

પેહલો—એમાં આપણને ફાયદો એ છે કે, કલહરાજે પ્રથમ દંભરાજને ત્યાં વિવાહ કરવાની વાત કહાડી, પણ એ બંનેમાં કાંઈ આગળ તકરાર પડી હતી, તે વાત યાદ આવવાથી કલહરાજે એવાત બંધ રાખી, સખરાજ સાથે પરણાવવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. તે ઉપરથી દંભરાજે આવી મને કહ્યું કે એ છોકરીને વિવાહ જો મારે ઘેર કરાવો, તો હું તમારી મંડળી ને એક હજાર રૂપીઆ ખુશખબતમાં આપું.

વિદુષક—ત્યારે ભાઈઓ? શું બન્યું હવે? મારોડું જે મળે રૂપી આ; મને પુછેતો ડોસાનું કાટકું કરી નાંખોતી કે ઝટ કામ પેચ ગયું.

બીજા—આપણે એના મોટા છોકરા નિર્ભયસેનને, સમન્તવી, આપણા પક્ષમાં લઈએ, એટલે દાખલો બેસશે. માટે ચાલો હવે આપણે તેને શોધી કહાડીએ.

વિદુષક—પણ જાણે? પૈસાની લાલચથી કોઈના ખાસમાં ખાવાં પડે નહીં.

નિરભયસેન—(અત્યાર લગી જે બંધી વાત સાંભળ્યા કરતો હતો તેસ્વગત.) અરે! રામ! આ મારીને મારાં મા આપની શી ફજેતી! હમારા ઘરની પંચાત કરવાને આ મુખે શું મુખત્યારછે પણ લાચાર! મારાં માઆપજ પૈસાના લોભી, શું, પૈસા સ્વર્ગે પહોંચાડશે? પણ હવે આ લુચ્યાઓને ધમકાવી કહાડું તો ઠીક; એણે કેવો વિચાર કરી મને પોતાના પક્ષમાં લેવાનો નિશ્ચય કર્યોછે. (છતોપડીને) તમે પેટભરાઓએ જે વિચાર કર્યો તે મેં બધો સાંભળ્યો, પણ ખબરદાર કાંઈ ઘાલમેલ કરીતો, શું? તમે હમારા મુખત્યારછો? ચાદરાઓ ચોરો, તમે તમારા કામમાં કદાપિ ફાવનાર નથી. • •

વિદુષક—લેઓરે ભાઈઓ ?? હજાર રૂપીયા. કેમ સાહેબો? પોટલાં બાંધ્યાંકે ?

નિરભયસેન—હું; મારી બેનને તમારી પેઠે પૈસા લઈને કે સાટું લઈને પરણાવવાનો નથી. પણ મને કાંઈ ન મળશે. તો કંકુને કન્યાં આપીશ. જાઓ, તમને હવે હું ઝાઝું કહેતો નથી, પણ આજપછી આવી નહારી પંચાત મેળવશે તો કોઈ દીવસ બે ધણીતવાન થઈજશો; તમારા જેવા લુચ્યાઓનું હું મહોડું જેવા ઇચ્છતો નથી; માટે તમે અહીંથી કાળું કરો. (બધાઓ નીચું જઈ માફી માંગી ચાલતા થાયછે.)

વિદુષક—સત્યના પુતળાં, માટે નિચું જોઈ ચાલ્યા કની. (જાયછે.)

નિરભયસેન—ચાલો, હવે એ લુચ્યાઓતો ફરી એવી પંચાત નહીં કરે; પણ જઈને મારાં માઆપને ઠપકો આપી એવી વાત ચલાવતાં બંધ પાડું. (જાયછે.) પડદો પડ્યો.

પ્રવેશ ત્રીજો.

સ્થળ કલહરાજનું ઘર.

પાત્ર—કલહરાજ- કુભારજી- વિદુષક અને પાછળથી કુટંગી વહુ--

કલહરાજ—હવેશું કરીએ? સખરાજસાથે વિવાહ કરવાની છોડે ના કહેછે; ત્યારે આપણે આવો બીજો ક્યાંથી શોધી કહાડીએ?

કુભારજી—ના; તે મારેતો એ જગાએજ એની સાથે વિવાહ કરવાછે; એનોગમે તેમ વળ ઉતારીશ.

વિદુષક—હમણાંતો કદાપિ વળ ઉતારશે પણ પરિણામે તો એ વરનું નામ ઘુળે.

કલહરાજ—પણ એમકરવાથી ઘરમાં જરૂર કંઈએ થવાના.

વિદુષક—કંઈએ ન થાય ત્યારે લગ્ન સંધાયું કે નહીં તે કેમ જણાય?

કુભારજી—કાંઈ કંઈએ થતો નથી, હું કુટંગી વહુસાથે એને સમજવીશ.

વિદુષક—ઓ! આ તેજ આગ્યાને. આવો વહુ.

વહુ—(પ્રવેશકરીને.) સાસુજી, (હસકાંભરતી.) તમારા દીકરાનો સ્વભાવ વળી આરંદ્રજી.

કુભારજી—કેમ? વળી તને શું કર્યું?

વિદુષક—શું હું વળી! લાકડી લઈ પુજા કરી હશે.

વહુ—અરે! ઓ! સાસુજી! મારોવાંસો ભાંગી નાખ્યોને ક્યાંએ ખહાર જતા રહ્યાછે.

કુભારજી—અરે? શા કારણથી?

વહુ—અરે! જરા કારણથીજ; તેણે મને પુછ્યું કે મારાં માંખાપત્ની મરજી કમળાના વિવાહ શખરાજ ડોસાસાથે કરવાની છે. પણ મારી તેમ કરવાની ખુશી નથી. પણ તું કહે વાડ, મારો વિચાર ખરો છે? કે ખોટો? ત્યારે મેં તમારો પક્ષ ખેંચી કહ્યું કે તમે જક મુકીધો આવી જગો ફરી ફરીને મળવાની નથી.

કુભારજી—હા; તેં ખરાખર કહ્યું, કહેતો ખરી, રહેશે શુંકરવા એકવાર કહીતો જ. પછી?

વિદુષક—પછી ધબોધભ.

વહુ—(વધારે રડીને) સાસુજી, મારા મોંમાંથી એ શબ્દ નિકળે છે, એટલામાં તો મારાપર ઘસારો કરીને કહ્યું કે રાંડ મુખી, હું તને જ્યારે જ્યારે યોગ્ય સલાહ પુછું છું, ત્યારે તું આવોજ વિચાર આપતી હઈશ, તું પણ મારાં મા બાપનો પક્ષ ખેંચી બોલે છે; લે ! રાંડ બોલ ને ફરી, એમ કહી મને લાત અને મુઠ્ઠી મારી હેઠે પાડી.

વિદુષક—જની? તેણે તો તને હેઠે પાડી, પણ હુંજે હોત તો તારો ચોટલો ઝાલીને ઘસડત.

કુલારજી—હાય! હાય! મુખે કીધું શું? કહેની બાઈ પછી?

વહુ—પછી અધુરામાં પુરી તેના હાથમાં એક લાકડી આવી ગઈ તેણે કરી આ મારા વાંસાપર મોટા સોળ ઉડાડ્યા. (સોળ ખતાવે છે.)

વિદુષક—હંઅઅઅ, મેંતો પહેલાંથીજ કહ્યું હતું ને લાકડીએ પુળ કરી હશે, તે ખરું ક્યું. (વહેલો વહેલો સોળ જોવા દોડી જઈને) હંઅઅ એજ લાગની છે; હવે સલાહ આપને.

વહુ—હવે સાસુજી, મારે તે શું કરવું, ઓ! મારાં મા બાપ! તમે મને આવા વરને દીધી, તેના કરતાં મારી શૈન નાંખી ને આટલું દુઃખ ન ચોગવત. (રડે છે)

બીરહું બાર મારીનો રાગ.

ઓરે ! માયાળુ મારી માડી, દા'ડી દુઃખના દરિઆરે. ઓરે. ૧

જનુની તેં જનમ મને જ્યારે આપ્યો, આપ્યું ન ઝર તેં આણીરે;

ઓ ! છુટતે આરે દુઃખડાંથી, નહીંતર કેમ ન બડાડીરે. ઓરે! ૧

ઓરે ! પીતાજી માહારા બહાલા, રહેતી તમેને હું લાડીરે;

મુખી હતી થઈદુઃખી હવે હું, કેવી કરમ ગતિ આડીરે. ઓરે. ૨

ઓરે ! પીતાજી ઓરે ! જનેતા, તમે થયાં સ્વર્ગ વાશીરે;

તે કરતાં કેમ પેહેલી ન થઈહું, આ દુઃખ જોતે ન દા'ડીરે. ઓરે. ૩

ધમ્મિજવરને વરવાનો ને, ચાલ હતોજ અગાડીરે;

કેમ કરી બંધ બેઠા ઓ હિંદુ, ચાલ ચલાવી અનાડીરે. ઓરે. ૪

હરી હરીલે દુઃખડાં મારાં, પતિને અફલ દઈ સારીરે;

આ જગમાં ત્યારે જીવીને, પેહેરીશ મુખની સાડીરે. ઓરે. ૫

કુભારજી—લેખા, હવે રહીજી; રડીને શું કરવાની? હમારું કહ્યું નથી માનતો તેથી હમે પણ નાથ કહાડી મુકી છે.

વિદુષક—(કુઠંગીને) રડીને ખેશી કેમ રહી? હાય! હાય! કરની? કે મઝા પડે. તને નહીં આવડે તો લે શીખવું, બોલ હાય! હાય! જરાવાતે, (કુટે તેમ હાથ કરીને) હાય! હાય! ઢીકી મારી, હાય! હાય! લાકડી મારી; હાય! હાય! હેડી પાડી, ઉહુહુહુહુ—એમ કરની? ત્યારે નહીં મારે.

કલહરાજ—અલ્યા મુર્ખ! તને દયા નથી આવતી કે આમ ચાળા પાડેછે.

વિદુષક—ના; દયા નહીં આવે! ધનજી એના નામના પાડનારને; એનું નામ કુઠંગી છે, તે વાજખીજી છે. પોતાના ધણીના કહ્યામાં નહીં રહે તાં ઢંગ વગરનું કામ કરે, તે માર ખાયજતો. (ચાળા પાડી જતો રહેછે)

કલહરાજ—(કુભારજીને) જેમ ખનવાનું હશે તેમ ખનશે, પણ વિવાહની વાત હમાણું તો ખંધ કરો; થોડા દીવસ પછી છોકરાને સમજાવી શું; માનશે તો તેમ, નહીં તો છાન્નામાના સૌ થશે.

કુભારજી—તો; ઠીક, વારું ખંધ રાખો, પણ મારેતો અહીંઆજ પરાણાવવી છે હોં?

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—(કલહરાજનું ઘર.)

પાત્ર—મદનકુમાર—અને બુદ્ધિકુમાર—કલહરાજ—કુભારજી—બે ભીલ અને—વિદુષક.

મદનકુમાર—પ્રિયમિત્ર, પરાપકારને અર્થે જે કામ કરવા ધારૂ છો, તેમાં આપને હું સલાહ પ્રુછું છો; તેજ પ્રમાણે એક સલાહ આજે પ્રુછું તેમાં વિચાર કરી ચોગ્ય કહેશો.

બુદ્ધિકુમાર—મિત્ર, તું પરાપકાર કરવામાં નિશ્ચય છે, તેમ મારી બુદ્ધિ પ્રમાણે હું તને સલાહ આપવામાં દ્રઢ છું.

મદનકુમાર—સાંભળો ત્યારે, જે નિશાળમાં આપણે વિદ્યાભ્યાસ કરીએ છીએ, તેના ખીજા ખંડમાં કન્યાઓને ભણવાના જે આરંભ છે, તેમાં પેલા કલહરાજની છોકરી કમળા પણ આવેછે, તે તે જાણે છે? તે વર

પરવાને યોગ્ય થવાથી તેના બાપે તેના વિવાહ કર્યો, પણ એ લોભી બાપ ની કરેલી ગોડવાણુ તેના મોઢા છોકરા નિર્ભયસેનને અયોગ્ય લાગવાથી, તેણે તે ગોડવાણુ ના મંચુર કરી છે.

યુદ્ધિકુમાર—ખરીવાત, નિર્ભયસેનના વિચાર તેની બેનને યોગ્ય સ્થાને સ્વધર્મે પરણાવવાના છે; માટે તેના બાપની કરેલી ગોડવાણુ અયોગ્ય હશે, માટે ના કહી હશે.

મદનકુમાર—તેટલા વાસ્તે, તેની બુઝી માતાએ નિર્ભયસેનનું કાટલું કાઢવાનો વિચાર કર્યો છે. એવું મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે.

યુદ્ધિકુમાર—પ્રીય મિત્ર, એવી વાતની તપાસ કરવી એ મારો મુખ્ય ધર્મ છે, કારણ મારો બાપ આ દશનો રાજા છે તેથી. પણ મિત્ર, મોં બાપના છોકરા પ્રતેના ભાવથી તું અજાણ્યો નથી, છેક આમતે હોય? ના, ખોટી વાત હશે.

મદનકુમાર—ખોટી છે, યા ખરી છે, તે જાણવા સારૂ મેં આ પ્રમાણે યુક્તિ શોધી છે; કે મારે એક ખુની ભીલનો પોશાક પહેરી તેના ઘરમાં જવું, ને રહેતે રહેતે મારો ખુન કરવાનો ધંધો છે, એમ તેઓને જણાવવું, ને તેમના ખુરો વિચાર હશે, તો માલમ પડશે.

યુદ્ધિકુમાર—હીક, મિત્ર, નિર્ભયસેનના યોગ્ય વિચારપર, અને તેના માબાપના લોભીપણા ઉપર વિચાર કરી, તને હું તેમ કરવાની સલાહ આપું છું.

મદનકુમાર—ત્યારે મને તેવો પોશાક આપી આપો.

યુદ્ધિકુમાર—(પડદામાં જઈ આવી) લેઓ, આ પોશાક, પણ જોને વિચાર કરી કામ લેજો, હું જઈ છું.

મદનકુમાર—(તે પોશાક પહેરી કલહરાજના ઘરમાં દાખલ થાય છે ત્યાં તે ને તેની વહુ બેઠાં છે.)

કુલારજી—(કલહરાજને) હવે એનું કાટલું કરનાર મળી આવે તો એ સાલ જાય. (ભીલ તરફ જોઈને) અધ્યા, કોણ છે?

મદનકુમાર—હું રજનાડી ભીલ છું, મારા તામછીપાણાના ગુણથી એક માણુછના મેં ખુન કીધેલું, તેથી મારા રાજાએ મને દહુપાર કીધેલા છે, માટે અને કોઈ ચાકર રાખો તો રહું એમ છે બાપજી.

કુભારજી—તું ખુનના કામ કરે છે ?

મદનકુમાર—એતો હમારી ભીલની જાતનો ધંધો છે.

કુભારજી—અધ્યા; આમ આવ જો કોઈને વાત ન કરીશ, ચાકર રહીને શું કહાડવાનો ? એક બે રૂપિયા મહિનો મળશે. હું તને રૂપિયા પરચીશ આપું, મારા ઘરના આરણમાં એક માણસ (નિર્ભયશેન) સુતોછે તેને મારી નાંખાશે ?

મદનકુમાર—અરે ! એક ચપટીમાં મારી લાખું, પણ રૂપિયા છો આપો તો એ કાસ કરું.

કુભારજી—જા ભાઈ, સો રૂપિયા આપીશ, પણ અત્યારે માર. (રૂપિયા આપે છે)

મદનકુમાર—અરે ? બળ્યા તમારા રૂપિયા, અને બળ્યા તમારો અવતાર; અરે ! મુખીઓ, શું રૂપિયા સ્વર્ગ પહોંચાડશે. (અસહ્ય પોતાનું રૂપ બતાવીને) હું, કોણ છું ? તે આગળો ?

કલહરાજ—અરે ? રાંડ, નખોદ વાળ્યું. તેં એમને આગળ્યા નહીં ? અરે ? હું પણ ચેત્યો નહીં; એ તો મદનકુમાર. ભાઈસાહેબ, મેહરબાની કરી આ વાત કોઈને કહેશો નહીં.

મદનકુમાર—વાત તો આખા ગામને કરીશ, અને આ પેલેલા તો પોલીસને જ મેહર કરવા આડ્યો. (નવા માંડે છે)

કુભારજી—(તેને અટકાવીને) ભાઈ, હવે તારે હાથે હમારી ઇજ્જત રાખવાની છે. એમને અમારા ખોટા વિચારનું કંઈ મળી ચુક્યું, એમ સમજી જતાં મુકો; અમે આ ખુશ વિચાર માંડી વાળ્યો સમજજો.

કલહરાજ—ભાઈ, મદનકુમાર, તમે એમને અચોગ્ય ચાલતાં અટકાવ્યાં, એ અમારી પર મોટી મેહરબાની કરી, માટે એહલીજ કૃપા કરી મન મોટું રાખો, કોઈને કહેશો નહીં, એજ હમારી માગણી.

મદનકુમાર—(સ્વગત) મારા ધારવા પ્રમાણે આ બન્ને બળુને, પોતાના અવિચારનો ખેદ થયો બાણાય છે. માટે ફરીને એ આવા વિચાર નહીંજ કરે, તેથી બીજાંઓમાં એને હલકાં પાડવાં નહીં; પણ જરા નિર્ભયશેનને જઈને ચેતાવી મુકું, અને આ રૂપિયા આપી આડું. એનાથી તો પાછા મંગાવવાના નથી. (ચાસન) જુઓ ત્યારે, આટલી વખત

હું તમને માફ કરું છઊં, અયોગ્ય કૃત્ય કરનારને માફી હોય નહીં, પણ જાઓ, કોઈને નહીં કહું. પણ ઈશ્વરને યોગખી કોઈ દીવસ પણ આ વાં કામ કરશે નહીં (જાય છે)

(ખરેખરા બે ભીલ પ્રવેશ કરે છે, તેને જોઈ કુભારજી પુછે છે.)

કુભારજી—અરે! કોણ છેરે? આમ આવો. (ભીલ પાસે આવ્યા એટલે) તમે કોણ છો? ને શા ધંધો કરો છો?

પેહુલો ભીલ—બાઈજીબ, અમારો ધંધો ના પુછો. (એમકહીને કેટલાંક સોનાના દાગીના બતાવે છે) આ માલ વેચાતો રાખેલો?

કુભારજી—અરે? તમે શા ધંધો કરો છો?

બીજો ભીલ—હું પુછીઆ કરે, આ ઘરેણાં ઉપરથી હમજતાં નથી, કે એની પાહે કીઆંથી આઈવાં?

કલહરાજ—હા; હું સમજ્યો, તમારો ધંધો વાટ મારવાનો, અ ને ખુન કરવાનો છે, કેમ? એજ કે નહીં?

પેહુલો ભીલ—ભાઈ જાબ, કોઈને વાત ના કરેલો, એજ અમારો ધંધો છે. અમે જે માલ લાવહું, તે તને આપહું, તું અમુને પૈહા આપજે.

કુભારજી—(સ્વગત) આ તો ખરેખરા ખુની વાણીય છે, કેટલું બધું ઘરેણું?? આહાહા?? શું જીવના આધા છે. એ તો મારું કામ નરૂર કરશે, (મોઢેથી) પણ ભાઈઓ, મારું એક કામ નહીં કરો? મારા આરડામાં, એક માણસ (નિર્ભયશેન) સુતોછે, તેને મારી નાખો, તો રૂપી આ પચ્ચીશ આપું.

બીજો ભીલ—ના; બે વીહને દજ રૂપીઆ આપે, તો મારીને દાટી દોવ આવીએ.

કુભારજી—જાઓ, તમે લેશો એટલા આપીશ, તમારા રૂપીઆ દુધ પીએ. પણ કામ કર્યા વિનાતે મંગાય કે?

પેહુલો ભીલ—દખાડ તે મનખ, કામ કીધા પછો આપજે.

કુભારજી—આ, આરડામાં જાઓ. (એમકહી ધણી ધણીઆણી બહાર, જતાં રહેછે; અને ભીલો આરડામાં પ્રવેશ કરેછે.)

બીજોભીલ—(નિર્ભયશેનના ગળાં ઉપર ઘા તાકીને) કેમભાઈ દીવસા? કરૂં કે ઘા? મને હક પરેછે કે, મારી પાહે મરાવો, તું કેથો વાત કરી દેલે.

પહોલો ભીલ—એમનઈ, પણ મને એમ હુજ્યું, કે આપણે આવાં કામ કરી કરીને, પરમેહરને છું? જવાબ દેહું?

બીના ભીલ—હું કરીએ, પેટ લાગ્યું તે આવાં કામ કરવાં પડે છે ને પરમેહરને આપણી પાંહે, એમ ના કરાવણું હોતે, તો ગરીબ હું કરવા કીધા? (એમ કહી, નિર્ભયશેનના ગળાંમાં ઘા કર્યો; પણ ગળાંમાં ગળે ખંધ હતો, તેના અટકાવથી ઘા છટકી ગયો, અને નિર્ભયશેન, હડી ખેઠા થયો એટલે બે માણસ દીડાં.)

નિરભયશેન—અરે?? આશો જીવમ?? આકોણુછે? અરે! મારી નાખ્યોરે! (એમ બુમપાડી, પેલાઓ ઉપર દોડે છે. ભીલો, નાશી જાય છે, અને શું છે? શું છે? કરતો મદનકુમાર પ્રવેશ કરે છે, નિર્ભયશેન તંમર ખાઈ નીચે પડે છે.)

મદનકુમાર—(હકીગત જાણીને) અરે? તે શાલાઓ ક્યાં નાડા? ભાઈ નિર્ભયશેન, આ કૃત્ય તમારાં માખાપનું છે. હું તમને ચેતાવવા આવ તો હતો, એટલામાં તો આ જીવમ થયો. તમારી મરજી હોયતો આ કામ મોઢું કરું.

નિરભયશેન—(ઝીણુશ્વરે) અરે? પ્રભુ! ભાઈ મદનકુમાર પેટ પાક્યું ત્યાં પાટો ક્યાં ખાંચીએ. કાંઈ ખોલશો નહીં, માખાપ માર્યાં જશે. હું તમારો મોઢો પાડ માનીશ. તમે કાંઈ દવા લાવો. (લોહી નીકળવાથી શોશીત થઈ જાય છે. પોલીશ આવી પહોંચે છે મદનકુમાર જાય છે)

શ્રાવદાર—(પ્રવેશ કરીને) અરે? જીવમનીવાત!! ક્યાં છે? તમારાં માખાપ? (કુભારજી અને કલહરાજ પ્રવેશ કરે છે.)

કુભારજી—હાય! હાયરે?? આ શો જીવમ? (પાસે જઈ બેસે છે)

કલહરાજ—(લોહી નીકળતું જોઈને) અરે? મારાં સર્વ સ્નેહીઓ અને ગળે પાટો ખાંધોરે!!

વિદુષક—(પ્રવેશ કરીને) જીવો, કતા, પોતેજને, ખગ્યાં મેં; ખાલી, લોકને ખતાવવાનું કલ્યાંત શું કરે છે.

શ્રાવદાર—એ કોણુ હરામ ખોર આવ્યા હતા? ખોલો? તમારો કોની ઉપર શક છે? સીપાઈ, ઈસ્ક (નિર્ભયશેનને) તુમ ઈસ્પીતાલમે જલ દી લે જાઓ; મેં ઈધર તપાશ કરી હું (સીપાઈ નિર્ભયશેનને લઈ જાય છે)

વિદુષક—(સ્વગત) ચાલો, હજાર રૂપીઆ, અને સાટાં સાર, માણી સરખા છોકરાને મારી નાંખાવવા માહ્યો, પણ તેમાં કંઈ વળ્યું નહીં; હવે ઈસ્પીતાલમાંથી સારું થઈ ઘેર આવે એટલા વખતમાં, શખરાજ કાકાને પરણાવવાની, અને તેના પૈસા ખાવાની, આ મુર્ખાંઆને ઠીક તક મળી. અરે ! તમારું સત્યાનાશ જાય,

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ કલહરાજનું ઘર.

પાત્ર—કલહરાજ—કુભારજી—અને વિદુષક—તથા પાછળથી શખરાજની જનન.

કુભારજી—ભીલે ઘા ખરાખર નહીં કર્યો, તેથી એ મુઝ્યાં ઉગ્યો, નહીં તો જન્મનું કાશળ જનન.

કલહરાજ—અરે ! એ વાતનું હમાણા કહાડીશ નહીં, સરકાર છુપી તપાસ કરેછે, અને કદાપિ ખારણે ઉભા હશે, તો સાંભળશે.

કુભારજી—ચાલો હવે એ ઈસ્પીતાલમાં ગયોછે, એટલામાં આપણે છોકરીને પરણાવી વિદાય કરીએ. એટલે થયું. રૂપીઆ આવેતો કામ લાગે.

વિદુષક—(પ્રાહ્વાણ રૂપે પ્રવેશ કરીને) જો એમજ મરજી હોય, તો આ જ લગ્નનો દીવસછે, વિવાહ તો તમે કરી આવ્યાછો, અને હું જઈને શખરાજને કહું કે પરણવાની આશા રાખતા હો તો આવજો આવ જનન લઈ ચાલો.

કલહરાજ—આપણા ગોરે ખરાખર કહ્યું કેમ ? શીમરજી છે ?

કુભારજી—એહો !! જો આમજી, તો માહારાજ જાઓ, જઈ ને કહો કે છાતાકામ તે એમજ થાય, ન્યાત વેહેવાર પછી કર્યા કરશું.

વિદુષક—આ, ચાલ્યો (એમકહી પડદામાં જઈ પાછો આવેછે).

કુભારજી—કેમ થયું ? જનન કયાંછે ?

વિદુષક—અંદા, જનન લીધાવિના પાછા આવેકે ? (સ્વગત) જનન, આવેથી તો કંઈ કેટલાના જનન શુકાશે (ચાશન) પાદરે જનન આવીછે, હમાણા ઢોલ વાગશે. (એટલામાં ઢોલ વાગેછે અને શખરાજને વરરાજી બનાવીને, બે ત્રણ સ્ત્રી, બે ચાર પુરૂષ પ્રવેશ કરેછે.)

જાનવાળી—ખાજડ લાવો ? ખાજડ.

વિદુષક—(માથે મુકીને બે બાજુ લાવેછે) સાજો, માહેરાં વાજો માળી હજી શુધી આવ્યો નહીં, છાના વિવાહ જાણી ખચીત નાશી ગયો નહે, (જનવાળાને) લો, આ બાજુ, એક જીઆવરને સાડ, અને એક કન્યાને સાડ. (જાયછે)

જાનવાળા—(બ્રાહ્મણને સાદ પાડેછે અને વિદુષક પડદામાંથી જવાબ આપી પ્રવેશ કરેછે.) ચાલો હવે માહારાજ લગ્ન સાંધો.

વિદુષક—(સ્વગત) આમનુજ્ઞાં જોડાંનાં સાંધોં સંધાવવોજ મુશ્કેલ છે. પછી તો શબરજ કાકાનું ભવિષ્ય. (ચાશન) એક ઘોતીયું લાવો, અને મારી સામા એક જાણને હાથે પકડાવો. (તેમ કર્યા પછી લગ્ન સાંધેછે)

સાડીના ૪લોકનો દાળ.

સાડ વરસના ડોસામાતા, ચાલંતા અડવડીઆં ખાતા;
પરાણુવે કન્યાનો પિતા, કુત્તિછે કન્યાની માતાઆઆ—સાવધાન,
બુઢોવર પરાણે સાવધાન ?? કન્યા પંચરાવીએ ?? સાવધાન ?? કન્યાલાવો ? કન્યા.

કલહરાજ—કેહેવી હોય કન્યા ?

સબરાજ—(ચમકીઉડીને) અરે ! આમ કેમ બોલોછો ? પરાણાવની નહોતી, ત્યારે ઇજ્જત શું કરવા લીધી ?

વિદુષક—અરે ? હંઅઅઅઅ, પરાણા બેસનારથી બોલય નહીં, માટે તમે ચુપ રહો. કલહરાજ, ? તમે કન્યા કેમ નથી બેસાડતા ?

કલહરાજ—હજાર રૂપીઆ લાવો ? અને સાટાંના બંધો ખસ્તમાં લખાણુ કરી આપો, ત્યારે કન્યા આવશે; લાડવો ખાવાનો નથી.

જાનવાળા—ઓહો ! એન્કે ? લેઓ રૂપીઆ (રૂપીઆ આપેછે, અને સાટાંનું લખાણુ કરી આપેછે, પછી કન્યા આવેછે, વિદુષક હસ્થ મેળવી લગ્ન સાંધેછે.)

વિદુષક—(આગલનોજ દાળ) કેહેવા ખુશીછે પાણુવાના; એ વરરાજ આંખિકાણાં; તે ઉડી કાલે મરવાના; કન્યાના ભાગ્ય રૂળવાનાઆઆ—સાવધાન, કન્નેડું પરાણે સાવધાન,

જાનવાળા—અહ્યા, બ્રાહ્મણ ? ફાટયો છેકે ? આશું બોલે છે ?

વિદુષક—શાસ્ત્રમાં તમે શું સમજો ? એતો શુભના બોલ, વેદવાણી જાણવી.

જાનવાળા—મુખ, ખનાવટ કરેછે ? (તેને મારવા જાયછે)

વિદુષક—લો ભાઈ, તમારી નજરમાં અવળું આવ્યું, તો હવે સવળું બોલું. ઢોલીઆ ? આ હવે છેલ્લો ફેરા છે, માટે તૈયાર રહેજો ? (સાંધેછે)

(પ્રથમનો ઢાંગ.) પરાણાવે સાડું જોઈ ધરના, મ્હોં બગજો કરનારા
નરનાં; તેડાં વરરાજને જમના, કાષ્ટ પોંચ્યાં છે જીઆવરનાઆઆ—
સાવધાન (એમ કહી તાળીઓ પાડી, અંતરપટ ખેંચી લઈ નાશી જાયછે.
અને કેટલાક પ્રાણીઓ પ્રવેશ કરેછે)

પ્રાણીઓ—હરા !! હરા !! મહા દુઃખેએએવ. ચજમાન રાજા પ્રાણ
ણને ભુરશી (દક્ષણ) આપો મહારાજ.

વિદુષક—(પ્રવેશકરેછે) હમને ભુરકી (ભોગવી) નાખતાં નહીં
આવડે. મદારી (બાજીર) લોક ભુરકી નાખશે, જાઓ.

(પ્રાણીઓ દક્ષણ લઈ, જાયછે; અને જાંદરણીઓ ગીત ગાયછે)
ગીત.

જીઆવર, હર્ષથી પરાણીને ઉડ્યારે; જઈ કરી, પોતાના પિતાને ભેટ્યારે.
જર કશી જામો, ઝગકતા તારે; જીઆવરની, મારીને હરખ અપારે;
ઝડપી ઝીતી, લીધું રતન તાળીરે. કન્યાની, લાગે અમૃત વાણીરે;

વિદુષક—લેઓ હવે, ગીતજ ગાયા કરશોકે? આપો હવે તમને
પહેરામણી પહેરાવીએ.

(ત્યાર પછી વેહેવાઈ, વેહેવાણું વિદાય ગીરીનીરીત કરેછે, તેમાં પેહે
રામાણીમાં ઘણી નજીરી તકરાર થાયછે અને રોષમાં જન વદા થાયછે.)

કુમારજી—કેમ? હવે કાંઈ ચિંતાછે? સર્વ ધાર્યું થયું કે નહીં?

કલહરાજ—હા; બધું થયું, અને રૂપીઆ પાણુ ડીક મળ્યા, પાણુ
મને ધાસ્તી રહેછે કે પેલો મુર્ખ છોકરો આવીને, કોણ જાણે શું કરશે.

કુમારજી—અરે? કાંઈ ચિંતા નહીં, હરોહો શું કરવા? ચાલો, જમવા ઉઠો.

ગીત.

[ખંન્નો જાય છે]

વિદુષક—માત પિતાજો નિર્દય, જીવે પાણુ માત્ર તે જોવાના;

અજા ગજો જે સ્થનછે, જોવાના, ગુણુ વિપે તે રોવાના. (જાયછે)

પ્રવેશ ૬ ઠો.

સ્થળ—(કલહરાજનું ઘર.)

યાત્ર—નિર્ભયશેન—અને પાછળથી—કલહરાજ—કુમારજી—વિદુષક અને શાખરાજ.

નિરભયશેન—(પોતાના શરીર તરફ જોઈને.) હા; હવે હું સારી
પેઠે હોશિઆર થયો. અરે! મદનકુમારે મારે માડું કેટલી મેલેનત કરો!

એના પાઠ મારાથી કેમ ભુલાય ! અરે ! કમનશીબ નિર્ભયશેન !! તારું એ નામજ શાનું ? નિર્ભય (ભયવિનાનો) નહીં, પણ ભયશેન તારું નામ જો ધતું હતું. ખરીવાત, મારાં માબાપજ મારાં વેરી થયાં તો પછી બીજાનો શો દાશ. અરે ! મારાથી માબાપજ ખુરા વિચાર કેમ બંધાય ? તેમને દુઃખ કેમ દેવાય ? સપુતનું એ લક્ષણછે કે માત પિતાની સામુ નહીં બોલવું. પણ એમ નહીં, આ પ્રમાણે જીવન ગુજરે, તો યોગ્ય કહેવું એ રીતછે. તિના માબાપ પ્રવેશ કરેછે)

નિરભયશેન—હું તમારા લોભ આગળ લજવાઈ જતો છું, તમે મારી બેઠેનને, દ્રવ્યની આશાએ અયોગ્ય સ્થાને પરાણાવી; તેમાં તમે કાંઈ વિચાર કર્યો નહીં. અરે ! એા ! હીણભાગ્ય કમળીના વેરીઓ ? ચાલો ખશે, મારા મોં આગળથી.

કલહુરજ—ચાલ ! બહુ ના બોલ લુચ્યા ! !

નિરભયશેન—બાપા, મારે બોલવાનું, તમે કાંઈજ બાકી રાખ્યું નથી; એટલે વ્યર્થ બોલવું શા બપનું. પણ તમે કાંઈજ વિચાર કર્યો નહીં ?

કુભારજ—વિચાર બંધાય કર્યો છે. તારે સારૂ બાકી નથી રાખ્યો. રાહોલા !

નિરભયશેન—અરે ! તમે આમ દીકરીના પૈસા બાઈ, ધંધિરને શું જવાબ દેશો ? ! ! જીએ, તમારા મોં ઉપર સ્યામતા વળી ગઈ છે. અંધર્મનું અજ તેજ આપનું નથી. અરે ! પોતાની પ્રાણ સરસી દીકરી ને પથુની માફક વેચી !! એના પૈસાથી તમે જાંદગી કાઢવા માગતા હશે; પણ બે દીવસ પછી ચપટી ધુળ પણ તમારા મોં ઉપર કોઈ નાંખશે નહીં. અંધર્મના પૈસા કદાપિ પણ પાસે રહેનાર નથી.

કુભારજ—ચાલ રહ્યા, મોટો ધર્મી, મુઓ આજકાલનો હુમને શીખામણ દેવાવાળો ?

નિરભયશેન—હું નથી બોલતો, તે ઉપરથી તમારે એમ ન સમજવું, કે મારું કાંઈ ઉપજનું નથી; પણ ખબરદાર ! જો ! મારી બેનને સાસરે મોકલી તો. મારી નજરમાં આવશે, ત્યારે પુરતો બંધોબસત કરી, હું મોકલીશ.

વિદુષક—અરે ! જમાઈજ આગ્યા ? જમાઈજ ? (એમ બોલતો પ્રવેશ કરે છે.) જીએ, પૈસા રહ્યાં. (શબરજને) આવો ? આવો ?) શબરજ પ્રવેશ કરે છે.)

નિર્ભયશેન—કેમ ! શખરાજ કેમ આવ્યા ?

શખરાજ—તમારી બેઠેનને આણું કરવા.

નિર્ભયશેન—શખરાજ, મારી બેનને હાલ હું મોકલી શકતો નથી, તમને પૈસા મળ્યા તો શું, તેનો આવો ગેરઉપયોગ કરી, સ્વાધી આંધળાઓ, પોતે ચોર બને છે? અને બીજાને બનાવો છે?

વિદુષક—શખરાજ, તમે સીધે સીધા ઘેર જાઓ, નહીં તો ઘરડે ઘડપણ હાડકાની ખરાબી કરશો. બળતાં માલે ઘી લોમવા તમે ઠીક, વેળા એ આવી ચઢ્યા છે.

શખરાજ—(નિર્ભયશેનને.) કેમરે ? તું હમારાં માણસને મોકલતો નથી, અને ઉલટું આમ નાણું બોલે છે ?

નિર્ભયશેન—એમ છે ! ત્યારે વિવેક મુકી વાત કરું છઠ્ઠી, કે લે, લેતોજા. (તને મારે છે.)

વિદુષક—વાહવા !! પેલેલાં આણાંની પેલેરામાણી તો ઠીક મળે છે.

શખરાજ—(ખિચારો ઘરડું માણસ, જુવાનના બે ચાર સપાટા પડ્યા; કે બેભાન થઈ નિચે પડ્યા. થોડીવારે ભાનમાં આવીને) આ ! મારી નાંખ્યોરે ! (ઉભો થઈને) મોકલતો હોય તો મોકલ, નહીં તો હમાણા જઈને ફરીઆદ કરું છઉં. કાયદાની રૂએ, મારે કબજે લેતાં વાર નથી.

વિદુષક—કેમ ! શખરાજજી, અત્યાર લગી શું રહ્યા હતા ?

શખરાજ—ઘમરા નહીં, દીવાનીમાંજ ઘસડાવું છઠ્ઠી.

નિર્ભયશેન—કેમ, હજી જીવું છે ? (શખરાજ ઉપર ધસે છે એટલે તે જીવ લઈને નાશી જાય છે) (પડદા પડ્યા).

પ્રવેશ ૭ મો.

સ્થળ—(શખરાજનું ઘર.)

પાત્ર—શખરાજ-- બાળકશેન-- વિન્કોર-- તથા વિદુષક.

શખરાજ—ભાઈ, બાળકશેન, નિર્ભયશેન, એ પ્રમાણે મારું અપમાન કર્યું. તેથી મારે દીવાની કરવી પડી છે. વકીલને ફી ભરી આવ્યો, અને અરજી અપાવી છે હવે એકાદ દીવશમાં કસ્ટ આવવી રહ્યા છે.

બાળકશેન—ઠીક કર્યું કાકા, મુખ સાથે પાતાં પડ્યાં છે, એટલે શું કરીએ ? એની શુદ્ધી ફેકાણે આણવાનો, એથી બીજા કશો ઉપાય ન હતો.

શબરાજ—ભાઈ, આજે મારું શરીર કળતર કરેછે, અને પેટમાં અસુખ થાયછે, તારી સાથે વાત કરું છઠ્ઠીં પણ મારું મગજ ગુમ મારી જાયછે; અને આંખે તમ્મર આવી જાયછે; કાંઈ વાયુ થયા ઝેરું જણાયછે.

બાળકશેન—કાકા, પેલા ધીરજરામ વૈદને તેડી લાવું ?

શબરાજ—ઝારે !! આ કાંઈ જોળા ઝેરું ચઢીઆવ્યુરે ! ઝરે ! મારો કંઠ હમણા ખંધ થઈ જશેરે ! ભાઈ, ઊઠ, ઊઠીઊઠ. (હેંપડેછે)

બાળકશેન—કાકા, ઝો ! કાકા ? હાયહાય ! કોઈ દોડોરે ! આ ઘડીવારમાં શો જીવન !!

વિજકાર—(પ્રવેશકરીને) ઝરે ! શું છે ? બાળકશેન, શું છે ?

બાળકશેન—ઝરે ! વિજકારકાકી, દોડોરે ! આ વાતકરતાં કરતાં, મારા કાકાને કાંઈ થઈ આવ્યુરે !! અને લાકડાં જેવા થઈ ગયારે ! હાય ! હાય ! હું શું કરું ?

વિજકાર—ભાઈ, કાકાને પુછીજો તે હા કહે તોપણ, અને ના કહે તોપણ વ્રહ્મને છેલ્લું તેડું કરવા મોકલ. જીવાળ ભરાતાં જાયછે. (શબરાજની પાસે બેસેછે.) આવુ નથી, તેથી હમણા આવી પહોંચશે. માટે તેડું કરવા મોકલ.

વિદુષક—(પ્રવેશ કરીને) તેડું તો ક્યારનું થઈ રહ્યું જણાયછે; જમરાજ લાકડી લઈને ખારણે ઉભા હશે.

વિજકાર—કાકાજી ? ઝો ! કાકાજી ? કેમ છે ?

વિદુષક—કેમ છે શું ? ઘડી ગણાય છે; જે વખત જાય છે તેનવાઈના.

શબરાજ—(આંખ તરડાયછે, અને મોઢે ફીણના ડુવા આવે છે)

બાળકશેન—ઝરે ! લેઝારે !! ઝો ! આ શું જીવો છો ? ઝો ! મારા કાકા !! હાય હાય ! જે દીવસથી મારા પિતા મરણ પામ્યા; તે દીવસથી મને દીકરાની માફક પાળ્યારે ! ઝો ! મારા કાકા ! તમે મને કશી પણ સોંપણ નહીં કરીરે કાકા ! (શબરાજને ઉંચકવા માટે છે.)

વિજકાર—લેઝો ! ભાઈ લેઝો !. રડેશું થવાનું, એ તો સર્વ ઉંધું વળી આવ્યું. ઝરે ! પ્રભુ તારી શી કૃતિ (ઉંચકે છે.)

વિદુષક—શાણુ ઉંધું વળી ચાલ્યું, જે થાય તે સારાંને માટે પ્રભુ સર્વ સારાં વાના કરશે. (શખરાજને ઊંચકતાં બોલેછે.)

(પડદો પડ્યો.)

અંક પેહલો સમાપ્ત.

અંક ૨ નો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—દેવાલય.

યાત્ર—ગામની બે સ્ત્રીઓ—અને વિદુષક—તથા નિર્ભયશેન.

પેહલી સ્ત્રી—કેમ? બેહેન દર્શીશું થયાં?

બીજી સ્ત્રી—ના, જરા વાર છે; માટે જરા આવ અહીંઆં બેસીએ. (બેસે છે)

પેહલી સ્ત્રી—અસી, પેલી કુભારજનની છોકરી કમળા રંડાઈ.

બીજી સ્ત્રી—એ રત્ન પરાણવાને, જે પુરપો તત્પર થઈ રહ્યા હતા; તે હવે પોતાનું કાવતરું કરી, મેળવી લેવાનો પ્રયત્ન કરશે.

પેહલી સ્ત્રી—ખરી વાત, પણ બેહેન, કમળા તેવીજ છે તે, અસી બેહેન, રૂપ, ગુણ, અને ભલમનસાઈની ભરેલી સ્ત્રી કોને ના ગમે?

બીજી સ્ત્રી—ઘરડા શખરાજનો, અને એ બાળચોવનાનો મેળાપ અઘટીત હતો. મુર્ખ માબાપે પૈસા અને સાદું જોયું, પણ દીકરીનું સુખ જોયું નહતું. પણ કાંઈ નહીં હવે સર્વ સારા વાના થશે.

વિદુષક—લે,લે હવે છાની રહે, શખરાજ મુઆ તો તને દુધપાક પુરી જમવાના મળશે.

બીજી સ્ત્રી—બળ્યાં એ દુધપાક પુરી.

પેહલી સ્ત્રી—બેહેન, બળ્યાં તો નહોતાં, પણ છોકરીના સામું જાઈ, લોહીના કોળીઆ કેમ ઉતરે?

વિદુષક—હું, તો કદી કદીને ખાવાનો જા!!

પેહલી સ્ત્રી—જાજ રહ્યા, મનમાં કાંઈ દાઝ.

વિદુષક—દાડું છું તો એમ, કે દહાડો આવે તે દીવસ રખેને મારે ક્યાંઈ ગામ જવું પડે. અને હું તો આજથીજ અપવાશ કશું છડીં.

બીજી સ્ત્રી—મેર, મુઆ પેટભરા. ચાલો બેહેન આપણે દીલ-ગીરી કરતાં ક્યાં બોજવાનું.

પેહુલી સ્ત્રી—કમળાની ઉમ્મર આજે પંદર વર્ષની થઈ છે; પણ કેવી ગંભીરતાથી, પોતાના સુખના દીવસની રાહ જોતી નશીબને તાબે થઈ બેઠી છે. એણે સંસાર સુખ દીકું નથી, પણ ઘણું સમજે છે.

બીજી સ્ત્રી—લો બેહેન, આપણને મોકું થશે; દર્શાણ થયાં; ચાલો. (જાય છે.)

નિરભયશેન—(એક તરફથી પ્રવેશ કરીને સ્ત્રીઓની વાત સાંભળતો હોતો તે.) આ સ્ત્રીઓએ ખરી વાત કહી, હવે બેહેન પાપીના પંઝામાંથી છુટી; એટલે યોગ્ય ભરથારને પામવાને, એક અંકુર કુટ્યા જેવું થયું. આહા! મને મુર્ખ માણસોના સંબંધથી બહુ શોષવું પડ્યું. ઘરખાર, પૈસે ટકે, હું કેવો સુખી છડીં. મારા મિત્રમંડળથી હું કેવો નિરાંત છડીં. પણ એ સુખ શાંતિ ક્યારે પ્રમાણી લેવી કે;

દાદરો.

બીસર આઈ કંગના, નદીઆંનાને ગઈ બીસર. એ.રાગ.

લેઉં હું પ્રમાણી, લેઉં હું પ્રમાણી; ત્યારે સુખ શાંતિ. લેઉં. ટેક.

કન્યાને દ્રવ્ય પારકું સંચ્યું; દેવું જરૂર ધણી જાણી. ત્યારે. ૧.

યોગ્ય સ્થળે. પરાણાવું પ્રીતે; પ્રભુ, મુજ ભગિની સ્યાણી. ત્યારે. ૨.

હે!! સર્વજ્ઞ પ્રભુ? તું મદદ કરજે? (જાય છે)

(પડદા પડ્યો.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—રાજબાગ.

પાત્ર—કમળા—અને પાછળથી તેની સખી કૃપણા.

કમળા—(લતા મંડપમાં કોચ ઉપર સુતી છે.) અરે! પ્રભુ, તેં મારું નામ કમળા ક્યાંથી ઠેરવ્યું? ધિક્ક માહાલ નશીબ (રડે છે)

કૃષ્ણજીવનના મહિનાનો રાગ.

શુરે જીવ્યુરે સંસારનું, પતિ વેહોણી હું નાર;

મુજ સરખી સો સાહેલડી; ખાધે પીયુ સંઘ ધ્યાર. શુરે ॥ ૧ ॥

વહાણાની કંઠે વળગી કરી, પીધો છુટડે ન પ્રેમ,

તિમિર ખુણે જઈ બેસ્યું; અરે મન માને કેમ? શુરે ॥ ૨ ॥

પીયુને મળે જઈ પ્રેમદા, છાતી ઉમરે ઉલાય,

પણ હું અભાગણી ટળવળું; કોણ વહારેરે ધાય. શુરે ॥ ૩ ॥

કુશુમાયુધ મારી રહ્યો, માહો વર્ણર ધાર,

સહન થતો નથી મુજથી; દુષ્ટ મદનનો માર. શુરે ॥ ૪ ॥

ધમક ઠમક ચાલ ચાલતાં, આવે વહાણાની ચાદ,

કોણ * મેળાવે મારો પતિ; કોણ સુણે મારી દાદ. શુરે ॥ ૫ ॥

કૃષ્ણા—(પ્રવેશ કરીને) અરે! સખી કમળા, આજે તું આ શું બોલે છે. હું બહાર કેમ ચાલે છે?

કમળા—કોણ? મારી સખી કૃષ્ણા કે?

કૃષ્ણા—હા; સખી હુંજ. કેમ મુખ કમળ આજે ઉતરેલું જણાય છે?

કમળા—સખી, યુવાવસ્થાના મદોન્મત હાથીની મારે સ્વારી થઈ છે, એટલે તે મનમાનતી જગ્યાએ ખેંચી જવાને હવે પ્રયત્ન કરે છે. આ બાગના સુવાસીત પવનથી હવે મને સાંત્તિ વળતી નથી, પણ ઉલટી વ્યથા વધી પડે છે. નાના પ્રકારના અત્તર, અરગળ અંતરની દાહ હોલવવાને બદલે, ઉલટા આગ લગાડે છે. કારણ ખીલેલાં પુસ્પને, તેના ચોગ્ય ઉપભોગ કરનારો ન મળતાં, પવને કરી ખીજાં ઝાડની કાળોના ઝપાટો લાગી, તે પુસ્પ નિચ કાઢવને શરણ થાય છે. શરણ તો થાય છે, પણ તે શું, અંતઃકરણપૂર્વક?

કૃષ્ણા—સખી કમળા, આજ તને આટલે દરજ્જે વધેલી જાણી, મારા જીવને દુઃખ થયું. ઇલાજ નથી ત્યાં શું કરીએ?

કમળા—પ્રીય સખી, માખાપે તો મારું કાંઈજ સુખ વિચાર્યું

* મેળવે.

નહોતું; પણ પ્રભુએ મારી અરજ સાંભળી. માના કરતાં માનણ્યો વધ્યા; એની હીમ્મતથી હું જરા સાંત છું, નહીં તો આ દાવાનળ કોણ જાણે શું વિનાશ કરતે.

કુન્દાણી—પણ સખી, “મદાન્મત હાથી મનમાનતી જગ્યાએ, ખેંચી જવાને પ્રયત્ન કરે છે.” એમ તે કહ્યું, તે શું? મને સમજતું નહીં.

કમળા—પ્રીય સખી, તારાથી મારે શી ચોરી છે, નિશાળમાં વિદ્યાભ્યાસ કરતાં મદનકુમારના પ્યારમાં લૂબ્ધ થઈ, મારા મનથી હું તેને વરી ચુકી છું. તે મારા મનનું મન છે, તે મારા જીવનું જીવન છે; સખી, તે આ, રસીલા સંસારનો મારો રસીલો છે. માઆપે બીજી જગ્યાએ પરાણવી, પણ પરાણી તે વખત પરાણનું તે શું? તેજ હું સમજતી નહોતી; જ્યારથી સર્વજગતમાં આવી, ત્યારથી તો મારો એજ ભરથાર છે. તન અને મન એ બેએ કરી, હું તેને તાપે છું. સખી, તું મુગી કેમ થઈ બેઠી? બોલતી કેમ નથી? મારો સંબંધ મેં યોગ્ય સ્થળે બાંધ્યો છે; કાંઈ અઘટીત કરું નથી.

કુન્દાણી—સહજ ગુણ તપાસી, તેના પુરાણુ જાણ્યા શીવાય, જે વસ્તુપર મોહ પામવો એ મુખીય છે. પીછાન્યા વગર મન મેળવવું દુસ્ત નથી.

કમળા—સખી, મનોમન સાક્ષી છે. યાચક દક્ષ જોઈને યાચના કરે, તો તેની મનકામના પૂર્ણ થાય.

કુન્દાણી—વખતે નિસ્કળ પણ જાય.

કમળા—તું, એમ બોલ નહીં, અરેરે! સખી, તે કાંઈ ઉજળો ઠગ નથી; સકળ ગુણ સંપન્ન છે. સાંભળ—

લાવણી.

ગુલ ચીમનમાં બીજું છુપા બડા ઝેરી હે. એ રાગ.

સખી વિદ્વાનોમાં વિર, અકલનો ધીર, રૂપનો રૂડો;

છે સકળગુણ સંપન્ન, જેમ મધપુડો. સખી. ॥ ટેક.

તે ચપળ નેત્રનો ચોર, હૈયાનો મોર, ભાગીઆ કુખનો;

પરાણું જે તેની સાથ, દીવસ જોઈ સુખનો.

વળી વિનય વિષે ભરપુર, ક્રોધથી દુર, હૈયાનો હીરો;
છે ક્ષમાવંત સર્જન, નાણદીનો વિરો.

બુલ.

સખી વિધીએ તેને કુરસદ વેળા ઘડિઓ;
સખી હું ભાએગ ઘણીઆણી મુને તે જડિઓ;
જે મારી પ્રેમનો માર નેનમાં નડિઓ;
છે ધનાઢય કેરો સુત સુનેથી મડિઓ;
સખી નિરખી, પરખીને લીધો, દહ મુજ દીધો, કંથ નથી કુડો;
છે સકળ ગુણ સંપન્ન જેમ મધપુડો. ૧.

આ પ્રાણ તાણા આધાર, લગાવી ધ્યાર, રહ્યા શું આધે;
કાંઈ મળવાને કારણે તું સાધન સાધે.
તું આવ માહારી પાસ, ધરી ઉડ્ડાસ, ગાઈ રીઝાવું;
તુજ પગચંપીઓ કરી, મુખ ઉપજાવું.

બુલ.

ધર અરજ સામુના સુત, નેનના તારા;
ખાંધીને પુરી પ્રીત, રહ્યા શું ન્યારા;
આ કોણ કહે આવીને દુઃખના ભારા;
ધ્યાર તારી સોખતથી થશે સુધારા;
જા સખી એમ જઈ કહે, દરદ દીલ લહે, સ્યામ નથી ભુડો;
છે સકળ ગુણ સંપન્ન જેમ મધપુડો. ૨.

કમળા—આ પ્રમાણે તું તો તેને વશ થઈ ચુકી; પણ તે તેની
કાંઈ ચિકિત્સા કરી છે? તારા પ્રેમ પ્રમાણે તેનો પ્રેમ છે? ભુલો તો
ગયો નથી?

કમળા—ત્યારે તે શું? દગો કરે? ના, કાંઈજ નહીં.

ગર્જલ.

અરે જોણે ધ્યારી, કહી ખાંધી પ્રીત; છુટે ન છુટાઈ ખચીત ખચીત.

સખી સ્યાણો, પ્રીતમ મારો; મેળવ જે છે પ્રાણથી ધ્યારો.

અરે વીરહે, તે હશે બળતો; જુદાઈની જાળ વિષે જળતો.

ખરે મન માડું દીએ છે સાખ; બગીને બની છું ઘણી હું ખાખ.
અરે બહાલી બેલી બેલી જ; તારી સખી માટે ઉતાવળી થા.
પ્રીતિ તરવારનો જે ઘા; પ્રીતમદવા પાઈ રૂઝવ ઘા.

કુબ્જા—આ બધું તું ખરું બોલે છે? કે મનનો ઉભરો બો-
લાવે છે?

કમળા—સખી, તારી નજરમાં આવે તેમ કહે, પાણુ હું બધું
ખરું જ કહું છું.

કુબ્જા—ચાર. ત્યારે, પાણુ જોને વિચાર કરીને કામ કરને?
મારે ઘેર જવાનો સમય થયો; માટે હું જતી છું. (જાય છે.)

કમળા—જા, સખી, મને સુખી થવાના વિચાર સોંપી લાવજે.
(એખતી) મને કેવી ચોલીલી કરી દીધી છે! મારી સખીના કહેવા પ્ર-
માણુ બુલી તો નહીં ગયો હોય? કોણ જાણુ નર બ્રમર છે. પાણુ, એમ
દગો કરે નહીં; હે! પ્રભુ એજ વર આપજે.

(પડદો પડે.)

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ—મદનકુમારનો રાયન ગ્રહ.

યાત્ર—મદનકુમાર—અને પાછળથી બુદ્ધિકુમાર.

મદનકુમાર—(પલંગમાંથી ચાંકીને)

ગિતિ.

તનનો વ્યાધી મટાડે, વસુધા માંહે એવા વૈદ મળે;

મદન વ્યાધી મનનો તો, ટળે ખરે જો અનુભવિ વૈદ મળે.

અહો! પ્રભુ આ સદીમાં તેં મારા જોવા, હીણ ભાગ્યવાન કોઈને
ઘડ્યો ના હોય! કમળાના ચોગથી હું કેવો બની ગયો છું, તે અંતરનું
દુઃખ કોણ જાણુ. પ્રીયા, કમળા, બસ હવે હૃદ થઈ ગઈ, મને તેં હૃદય
શુન્ય કરી નાંખ્યો. હવે તું કાંઈપણ જોડવાણુ કર.

બુદ્ધિકુમાર—(પ્રવેશ કરીને ને સ્વગત) આજે મદનકુમારની
સ્થિતિ હું જુદાજ પ્રકારની જોઈ છું, એની આકૃતિ ઉપરથી અનુમાન

કરતાં જણાય છે, કે એને કોઈ એના પ્રીયજનનું સ્મરણ થઈ ભીંતર બેઢ છે. વારૂ, હું કોરે રહી સાંભળું તો ખરો, એના મનોવિચાર શું છે ?

મદનકુમાર—અરે ! દગલબાજ રમનાર પ્રીયા, તારે આમ સ્થિરતા પકડી બેસી રહેવું હતું, તો મને પ્રેમ પાસમાં નાંખી રીબાવી રીબાવીને મારવાને બદલે, એકદમ ઘા કરવો હતો; નહીં તો હવે કાંઈ પણ કહાવ.—

૫૬.

કાંઈ કહાવી ન કેળું, મીઠી પ્રીયા કાંઈ કહાવી ન 'ણું; ટેક.

કહેતીતી પણ પાળીશ પ્રીતે, ભુસી ગઈભૂંડી, વેણુ. મીઠી. ૧.

પ્રથમ મને તેં સુખ ઉપજવ્યું, હવે થઈ દુઃખદણુ. મીઠી. ૨.

નિશા વિષે નિંદ્રા નહીં આવે, વેરાણુ થઈ મુજ નેણુ. મીઠી. ૩.

જે શબ્દાથી સુખ ઉપજતું, હવે થયા તે જીવ લેણુ. મીઠી. ૪.

બુદ્ધિકુમાર—(સ્વગત) ઠીક, હવે મર્મ સમજાયો. તે દીવસે ભી-
.લના પોશાક પહેરી નિર્ભયશોનને બચાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. તેનું કારણ પણ આજ.

મદનકુમાર—નિશાગમાં શું શબ્દો બોલી હતી ? કહેતી હતી કે મારો કુદરતી પ્રેમ તમારી ઉપર છે. હું તમને ચોગ્ય છું. તમારા શીવાય હું કોઈને તાબે થવા ઇચ્છતી નથી, હું તમારી થઈ ચુકી છું. આહા ! આવા શબ્દ માત્ર મોડેનાજ હતા, અંતઃકરણના નહીં; પણ મેં બધા ખરા માન્યા. અરે ! આમ ચિત્ત ચોરવાનું શું કારણ હતું ? મને તેં પ્રેમ જગમાં ગુચવી માર્યો હો ?

હુમરી.

સજન ગુપ્તમાં બતલાજરે, એ રાગ

ચતુરાં ચિત્ત ચોરી લીધુરે, ભામની તેં ભરમાવી કરી. ચિત્ત. ટેક.

તુજ મંદીર આગળથી જતાં; આશ હતી મળવાનાંરે ત્યાં;

હૃદય ભરાઈ જાય ભૂંડી, ઉત્તરું દુઃખ દીધુરે. ॥ ચતુરાં ॥

લાગ જોઈ તેં લગાવી લગન, પ્રીતમ કહી મને કરતી મગન;

હવે બેઠીકરી થઈ બેઠી તું, કપટી કૃત કીધુરે. ॥ ચતુરાં ॥

જે આગળથી આમ જણતે, ચાં સુધી નહીં ત્યારે આણતે;

પ્રીત પીત્તજ સાબીત કીધું, એમાં શું સિધુરે. ॥ ચતુરાં ॥

પુદ્ધિકુમાર—(સ્વગત) વધારે વાર થવાથી એનું મન લમી જ શો, મારે છતો પડી અટકાવું. (આસન) હૃદમાં રહો? પ્રીય મિત્ર હૃદમાં રહો?

મદનકુમાર—(નહીં સાંભળતાં ધ્યાનમાં લવે છે.)

હુમરી. ખતાદે સખી કાણ ગલી ગયો સ્યામ, એ રામ,

અટારી ચઢી, મારી કલેજે કઠાર. ટેક.

ક્ષોહ કઠારી ગણું સુખકારી, નેન કઠારી બેનર. ॥અટારી. ॥ ૧.

રૂઝે નહીં ઘા મીઠે નહીં ઘા; તાકી ન રે'ઉ ટટાર. ॥અટારી. ॥ ૨.

દુઃખ વિહારણ કો નહીં વહાલી, એક તારો આધાર. ॥અટારી. ॥ ૩.

પુદ્ધિકુમાર—(ફરીથી) હૃદમાં રહો? પ્રીય મિત્ર હૃદમાં રહો?

મદનકુમાર—(ચોકાને) કોણ? મિત્ર પુદ્ધિકુમાર કે?

પુદ્ધિકુમાર—હા, ભાઈ હું છું. અથઈતિ સર્વ સાંભળી છે. પણ પરાણે પ્રીત હોય નહીં, તારી પેઠે તારી, જે પ્રીયા તું કહે છે, તેને જો થતું હોય તો તે વિશ્રાન્તિને ઇચ્છે નહીં.

મદનકુમાર—પ્રીય મિત્ર પુદ્ધિકુમાર, જેણે મારાં હૃદયની ફર તો પ્રેમરૂપી કોટ કરી લીધો છે, જેણે તેનો પાવો મજબુત પાકા પથ્થર ની આકૃત ચણ્યો છે, તો તેને હૃદયમાંથી કહાડી નાંખવી બડી મુશ્કેલ છે. મિત્ર મને કાંઈ સુઝતું નથી.

ગજલ.

મિત્ર મારા ચેત નથી, રેત દુઃખી જાય,

તે તણીને ચાગે, સુખ સિંધુ થાય.

મેંમને અનુમાન કર્યું, સઘળાં દુઃખો સૈલ,

પ્રીયાનો જુદાઈ દુઃખ છે ઘણું મુશ્કેલ.

પુદ્ધિકુમાર—ધીરજ વેરી બેઠે બંધુ કામ સિદ્ધ થાય;

વાણુ ધીરજે આ વિરા, કામ વડી જાય.

ભીડભંજનનાથ તારી ભોડ ભાંજશે;

આવીને તારી પ્રીયા તને પગે લાગશે.

મદનકુમાર—એવો ભાગ્યશાળી ભાઈ ક્યાં થકી હું થાઉં;
પરણી તે મીઠી પ્રીયાના પ્રેમમાં ગુંથાઉં.
રે ! પ્રભુ ક્યાના સિંધુ કર મને સુખી આરો;
જેથી કરી ગુણ ગણી, પાડ માનું તારો.
(જાય છે.) પડદા પડ્યો.

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ કલહરાજનું ઘર.

પાન—કલહરાજ-કુભારજી-અને પાછળથી ફીકટદાસ-અને અમ-
થાદાશ તથા વિદુષક.

કુભારજી—દીકરીના કિશ્મતમાં સુખ સંજેલું નહીં, તેથી રંડા
પો વેડવો પડે છે. તમે હવે નિરાંત થઈ કેમ ખેતી રહ્યા, હવે એને
પુનઃલગ્ન કરાવવું જોઈએ, આજકાલ કરતાં એની ઉમ્મર પંદર વર્ષની થઈ
માટે તમે જરા વિચારો.

કલહરાજ—થું કરીએ, માઆપ તો દસાલ છે. સાંસામા ભાગ્ય
પ્રમાણે સુખ ભોગવે.

કુભારજી—હા; ખરી વાત છે. પણ જીએ, આજે આપણી
ન્યાત એકઠી થઈ છે. તેમાંથી કોઈને મળી જીએ; ફીકટ રૂપીઆ બસે
લઈને છોકરો ન જાણે તેમ પુનઃલગ્ન કરાવી દેવું. ચાલો, હું પણ
જાઉં, અને છાની તપાસ કરું, તમે પણ જાણો ? (જાય છે અને ફીકટ
દાસ પ્રવેશ કરે છે.)

કલહરાજ—આવો ? ફીકટદાસજી.

ફીકટદાસ—(ખસીને) કેમ ? તમારી આજ્ઞા હોય તો સ્નેહી
જાણી એક વાત પૂછવા આવ્યા છું.

વિદુષક—(પ્રવેશ કરીને) એકની બે પુછોની ? (સ્વગત) વાતચીત
માંથીજ ગજવાં ભરાશેતો “બાવો બેઠો જપે, અને જે આવે તે ખપે,”
હુંજ અડાવ્યા જાઓની ?

ફીકટદાસ—તમારી છોકરી કમળાને મારી સાથે પુનઃલગ્ન નહીં
કરાવો ? જો તેમ કરો, તો ૩૧૦ ર૦૦) આપું.

કલહરાજ—(સ્વગત) ખસેં તો એ એન મહોડેથીજ કહે છે, વાર જરા તાણી તો જોડો. (આસન) હું, તમારો ખોલ ઉઠાપતો નથી, જાઓ ૩૧૦ ૩૦૦) આપજો.

શ્રીકટદાસ—વાર, તમે ખુશી થાઓ; ત્રણસેં લેજો પછી કાંઈ ? આલો ઉઠો, આમ આવો તમને એક વાત કહું. (જાય છે.)

વિદુષક—જોજો ? ભરોસાની બેંસ પાડો નહીં જાણે ? (પેલા આ ગયા પછી) આ તો પેલી કહેવતવાળો હાલ થયો કે “જેસેકું તેસે મીલે, ન તેસેકું મીલે તાઈ; એ તીના મીલકેં કયા કરે ? પણ એક તુન તુની ખજઈ” ; અરે તમારું સત્યાનાસ જાય.

કુભારજી—(પ્રવેશ કરીને સ્વગત) અમથાદાસે ક્યારનું કહાવ્યું, કે તમે ઘર રહેજો. અને હજી સુધી કેમ ન આવ્યા હશે વાર ?

વિદુષક—(દાહરો) વિર છુટે જ્યાં વશુતાણા, ત્યાં લોભી લલચાય;
એક કબ્જલત થઈ ગઈ; આ ખીજ મંડાય.

કુભારજી—(અમથાદાસને આવતા જોઈને) આવો, અમથાદાસજી, કેમ વાર લાગી ? ખોલો શું કહેવું છે ?

અમથાદાસ—એમ કહેવા આવ્યો હતો, જોજો, રીસ ના કર શો, મરજી નહીં હોય તો ના કહેજો ?

કુભારજી—જાઓ, મારા ભાઈ, કહો તો ખરા ? આગળથીજ શું ગભરાઈ જાઓ છો.

વિદુષક—(સ્વગત) નાણાના કામ છે. કાંઈ જોવી તેવી વાત ન થી તો ? પેલા શખરાજ કાકાને હાથ ધોવરાવ્યા, અને છોકરીને મોકલી નહીં. તેથી ખીજવાઈને શખરાજ કાકા, પરવરદગારની હજીરમાં ફરીઆદ કરવા દોડી ગયા છે, તે વાત એ ક્યાં જાણતો નથી.

અમથાદાસ—આપણી કમળાને મારી સાથે પુનઃલગ્ન કરાવો, તો ૩૧૦ ૨૦૦ આપું.

વિદુષક—(સ્વગત) આપણી, કહેતાં મ્હોકું શું ભરાઈ જાય છે.

કુભારજી—(સ્વગત) ઠીક ઘાટ ખેડો, વગર મેહેનતે મતલબ થસે. (આસન) જાઓ, આજ લગી મારો ખોલ કોઈએ ઉઠાધ્યો નથી,

માટે હું કહું તે પ્રમાણ રાખજો. જાઓ, રૂા ૩૦૦) આપજો, હવે કાંઈ ખોલશો નહીં.

અમથાદાસ—તમારી (હશીને) એમજ મરજી છે, તો હું તમા રાથી ક્યાં આધો છડીં; સાસુજી.

કુલારજી—(હશીને) વાહરે! સંબંધ થયા અગાઉજ કે?

વિદુષક—(સ્વગત) કહેવું મફત છે, મોહોડાંનો લાવો તો લઈ લે. પછીની વાત પછી. ઠીક, પેલા ભાઈએ ફીકટદાસ સાથે સહી કર્યું છે. અ ને આ બાઈએ અમથાદાસ સાથે નક્કી કર્યું છે. હવે બેમાંથી કોણુ પર જી તે જ્ઞવાનું છે. રખે ફીકટદાસનું ફીક, અને અમથાદાસનું અમથું, થઈ જાય. અને બેની લડાઈમાં ત્રીજનું કામ થઈ જાય. પણ ચાલો રામ, આપણે શું? (જાય છે.) (નેપથ્યમાં “માત પીતા જ્ઞ નિર્દય” એ ગીતિ ગવાય છે.)

(પડદો પડ્યો.)

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ—રાજબાગ.

પાત્ર—મદનકુમાર—અને પાછળથી કમળા તથા છેલ્લે—તેની સખી કજીઆ અને એક સ્ત્રી.

મદનકુમાર—(નિશાસા નાંખતો પ્રવેશ કરે છે) અરે! ચંદ્રમુખી કમળા! તારાં શબ્દરૂપી બાણથી હું બહાવરો બની ગયો છું, તેમાં વળી શત્રુનું કામ સારનાર દુષ્ટ મદનનો માર, એ બેએ તો રાને છેક ગુમ ક રી દીધો છે. અહો! ભગવાન કામ દેવ, મારી ઉપર તને જરા દયા નથી આવતી? તારૂં બાણુ સુકુમાર પુરુષનું છતાં તેમાં આટલી બધી તિક્ષ્ણતા કેમ વારૂં? હા; મને સમજાયું, મારી પ્રીયાજી જ્યારે મારા ઉપ ર દયા નથી લાવતી, ત્યારે તું દુષ્ટ મારો કેડો કેમ છોડસે; પાપી મદન, તું અને ચંદ્ર ખને જાણુ કામી જનને વિશ્વાસ આપો દગ્ધ કરનારા છે. નિર્દય કંદર્પ,

ગીતિ. શંકરને સંતાપે, અલ્યા તને હીન અંગ કરી દોષો;

રેશઠ સમજ્યો ન કાંઈ, કામીને કુખ દેવા પણ કીધા.

પણ ભાઈ, તને કપડો આપવાને બદલે મારે મારી પ્રીયાનોજ દોષ કહાડ
વો જોઈએ. બસ, પ્રીયા હવે હદ થઈ ગઈ; તને આમ કરવું ઘટે નહીં.

ગરબી.

મીઠાં ગોરસ લો ગોરસ લો. એ રાગ.

ભામની નારે ઘટે નારે ઘટે. ટક.

મીઠું મીઠું તું મુખથી બોલી, મારું ચિતકું નાંખ્યું ચોળી. ભા. ૧
વહાલ ભરી વશકરાણી વાણી, તેણે તારાણી મન લીધું તાણી. ભા. ૨
મ્હારી સાથે વેર શું ત્હારે, મને મુગો માર તું મારે. ભા. ૩
ભુંડી તેં ભરમાવી ભૂલાવ્યો, હજી કાંઈ સંદેશો ન કા'વ્યો. ભા. ૪
નારી નિશાળમાં શું કહેલું? “તને પ્રાણુ જતે નહીં મેલું.” ભા. ૫

(ઉપલી ગરબી ગાતાં, પ્રેમ નિશામાં બાગમાં પરિક્રમણ કરે છે.)

આહાહા!! અત્યારે મારી પ્રીયાના મેળાપ થાય તો કેવું સારું થાય! (સૂર્ય ભ-
ણી જોઈને) આ લાહે જેવા તડકાના દુઃખથી વિશ્રાન્તિ પામવાને, ઘણીવાર
મારી પ્રીયા આ બાગમાં આવે છે. (ઝાડો તરફ જોઈને) અહીંઆંથી થો
ડાજ વખતમાં કોઈ ગયું હોય એમ જણાય છે. આ કુમળાં ઝાડ
ની ઘટામાંથી મારી પ્રીયાજ ગઈ હશે; કારણ આ ફુલો મારી પ્રીયાને
બહુજ ગમે છે. ઘણીવાર તેના મુકુમાર હૃદય ઉપર એના હાર મેં લટ
કતા જોયા હતા. અને અત્યારે આ ઝાડના ડીઠામાંથી દુધ ઝરે છે, માટે
એના વગર ખીન્નું કોઈ તોડે નહીં.

(જરા આંગળ ચાલી કાન દઈને) પેલા લતા મંડપ તરફ કાંઈ અ-
વાજ સંભળાય છે, ચાલ જઈને જોઈ. (જરા આંગળ ચાલી હરખાતો)
વાહ! વાહ! નેત્રના મુખનો લાવો તો આજેજ વિત્યો. આ રહી પેલી
મારી મનમાનીતિ પ્રીયા કમળા, ફુલનું ખીજનું કરી સુતી છે. અરે એ
કાંઈ માહા વિચારમાં જણાય છે. લાવ આ ઝાડને આથે રહી એના મનો
વિચાર તો જાણું. (ઝાડ આથે ઉભો રહે છે.)

કમળા—(ઉપર કક્ષા પ્રમાણે સુતી છે.) જ્યારે કાગડાના શબ્દથી
મુખ ઉપજતું હોય; તો મધુર મેના પોપટને કોણ પાળે? અરે લસણની
મુગંધોથી મન શાન્તિ પામતું હોય, તો ખુશબોદાર કેવડા કસ્તુરીની શી ગ-

ણત્રી ! તેજ પ્રમાણે આ બાગના ઠંડા પવને કરીને મને શાન્તિ થઈ સુખ ઉપજતું હોય, તો મારી વ્યથા કાંઈક મટે એમ હતું.

મદનકુમાર—(સ્વગત) વ્યથા—મનની વ્યથા કે શરીરની વ્યથા. શું જણાય ? કમળાનું શરીર માહા પીડામાં પડ્યું હોય એમ જણાય છે, તે શું હું, ઘાઝ તેજ કારણથી હશે કે કાંઈ બીજું હશે ?

કમળા—(સ્વગત) કદાપિ પણ મારા મનનો વ્યાધી મટનાર નથી. અરે વૈદ મદનકુમાર !! મદનકુમાર ! તારા શિવાય.

મદનકુમાર—(સ્વગત) આહાહાહા, શી ખુશીની વાત. જે પ્રમાણે મને થાય છે, તે પ્રમાણે એને પણ થાય છે ખરું. ધન્ય છે પ્રીયા, તારી સાચી પ્રીતિને. વાઝ જરા સાંભળું તો ખરો; મારા બધા સંશય દુર થયા.

કમળા—(સ્વગત) અરે મારામાં અલૌકિક શક્તિ હોય તો અત્યારે જઈને મારા શિરછત્ર મદનકુમારની ભેટ નહીં લડી ? અરે મદનકુમાર મારા સરખી ભોળીને ઠગવી નહોતી. આ હીણુ ભાગ્ય કમળા !!

મદનકુમાર—(સ્વગત) આ મીઠી, તું એમના બોલ, હું અને તું પુરાં ભાગ્યશાળી કે અત્યારે મેળાપ થશે.

કમળા—(સ્વગત) અત્યારે હું આ સ્થિતિને પહોંચી છડી, તે માઝં દુઃખ કોણ જાણે ? અરે માઝં કોઈજ નહીં, કે મારા મન માનેલા પતિની પ્રાપ્તિ કરાવે. મને જરા એન નથી, તેમજ ઉડવાની શક્તિ નથી. ઘાસ્તી રહે છે કે કોણ જાણે શો પરિણામ ઉતરશે !

મદનકુમાર—(છતો પડીને) ફીકર કરીશ નહીં પ્રીયા કમળા, સા બાશ તારી દ્રઢતાને.

કમળા—(એકદમ ખેડી થઈને) કોણ ? (એટલું કહી મદનકુમારને જોઈ નિયું મોં કરી શરમાતી પુઠ ફેરવી ચાલવા માંડે છે.)

મદનકુમાર—અહો સુંદરી ધીરજથી વાત કર, કયાં જાય છે. (હાથ પકડે છે) સાંભળ.

કુમરી.

પ્રીયા કે ચિત્ર ખીન પ્રીતમ ત્યારે. એ રાગ.

પ્રીયા આસ ભર્યો હું આવ્યો, તરછોડે કોને ત્રાસે. પ્રીયાતર;

ને તું *જસે મુજને મેંલી, જર આ જવડો *જસે. પ્રીયા જર. ટેક.
ચંદ્રમુખી ચિત્તમાં તું વસી છે, ક્યારે તું મારી xથાસે. પ્રીયા કયા.
મુજ મંદીરમાં રે તું + માંલી. અધરામૃત ક્યારે પાસે. પ્રીયા આસ. ॥ ૧ ॥
કોકીલ કંઠેરે તું કામિની, મર્મ ગીત ક્યારે ગારો, પ્રીયા મર્મ.
અલમેલી વેહેલી મુજ કંઠે, આલીંગન દે ઉડારો. પ્રીયા આસ. ॥ ૨ ॥

કમળા—(છણકો કરીને) મદનકુમાર, તમે ભારમાં રહે. હું વિરહે
ખળેલી છું ખરી, પણ હજી તમારે તામે થવાને વિલંબ છે.

મદનકુમાર—અરે બહીકણી, તું તારા માખાપના ધાક રાખીશ
નહીં, તારા સુખ દુઃખનો આધાર તારા ભાઈની ઉપર રહેલો છે, તો તેની
ફીકર કરીશ નહીં, તે સમજી છે એટલે તારી યોગ્ય સ્થાને પ્રીતિ બંધા-
એલી જાણી, આપણી મનકામના પૂર્ણ કરસે. (ફરી હાથ પકડે છે.) માટે

ગરબી.

તમે આરા ને આવોરે મુંદર સામળીઆ. એ રાગ.

ધ્યારી આવ કલેજે લગાવ, મનમાનીતિરે;
પ્રીતિ પ્રીતમ ઉપર લાવ મનમાનીતિરે.
ધ્યારી માહા સુખ પ્રાણ આધાર, તને જાણીતિરે,
બહાલી બહાલાને ના તરસાવ, લગાવી પ્રીતિરે;
ધ્યારી સાંભળ વિરહની વાત, મુજપર વીતિરે;
હાવે કેમ કરે તું અભાવ, નહીં એ રીતિરે.
ધ્યારી આવે તો બેસી અટારી, ગાઈએ ગીતિરે;
હાસ્ય વિનોદ માહે જય, રજની વીતિરે.

કમળા—તો મુકો ? મને મુકો ? મારે મારી સખીની સલાહ લે
વી જોઈએ.

કપણા—(નિપથ્યમાં) અરે સખી કમળા તું ક્યાં છે ?

કમળા—પ્રીય મદનકુમાર, તમે મારો હાથ છોડી દ્યો. મારી
સખી આવે છે અને કદાપિ તેની સાથે કોઈ બીજું હશે, તો આપણી
વાત ઉઘાડી પડશે, અને આપણું દોષવાન ગણાઈશું. માટે તે આવી
જય, ત્યાંસુધી આ ઝાડને આથે સંતાઈ રહો.

મદનકુમાર—એમજ, તો ઠીક સંતાઈ રહું છું. (નિશાસા નાંખતો સંતાઈ રહે છે.)

કમળા બીજી સી { (પ્રવેશ કરીને) —બાઈ તમે કેમ બેસી રહ્યાં ચાલો ઉતાવળથી, મોટા ભાઈ તમને બોલાવે છે.

કમળા—(સ્વગત) અરે મારાં હૃદય તારી મનકામના પૂર્ણ થવા નો સમય પાસે આવ્યો હતો, તેમાં પણ તે બહીકણપણું છોડ્યું નહીં. મારી સખી સાથે ગયા વગર ચાલે એમ નથી. એખલી આવી હોત તો સમજ પાડત, પણ સાથે લકરું લેતી આવી છે એટલે લાચાર. (ચાસન) ચાલો સખી? અરે મારા લતામંડપ તે મને જેવું સુખ આપ્યું, તેવાં સુખની હું નિરંતર આશા રાખું છું. સખી કૃણા? બાઈ ચાલી શું જાય છે? (બાબુ છોડી નાંખીને) અરે મારો બાબુ કયાંય છુટી પડ્યો. (સોધવાને મીસે પાછું ફરી મદનકુમારને જોય છે) અરે આ રહ્યો. (એમ કહી દીલગીર થઈ ચાલી જાય છે.)

મદનકુમાર—(બહાર નિકળીને) અરે! હવે હું શું કરું, અને કયાં જાઉં.

હુમરી.

જાગી જાગન બતાકર કીધર ગયોરે. એ રાગ.

પ્રાણુ જતો લલિતા શું બચાવી ગઈરે; દુર્લભ પ્રીતિમાં કુખી મરું. ॥ પ્રાણુ ॥

આથી તો દુઃખ વાધ્યું અતિશે, ઉત્તરી પીડા ઉપજતી ગઈરે. ॥ દુર્લભ ॥

મોહોકમ માર ચતુરાં મારી; ચકોર નેન ચળકાવી ગઈરે. ॥ દુર્લભ ॥

અરે એ તો જતી રહી. એના ઘરેક શબ્દમાં શો અર્થ રહેલો છે તેના જ્યારે હું વિચાર કરું છું ત્યારે અનહદ પ્રીતિ સાખીત થાય છે. “પ્રીય મદનકુમાર તમે મારો હાથ છોડી દ્યો” અરે પ્રેમ હોય નહીં તો “પ્રીય” એમ કહે? હવે મને કયાં વિશ્રાન્તિ મળશે. નહીંકર અહીંયાં બેસી મારી પ્રીયાએ ઉપભોગ કરેલાં કુલ કૃણાદી સાહીત્ય સાથે ગમત કરું. આહા!! શો પ્રીતિનો પાસ, જતી વેળાએ બાબુ છુટી પડ્યાનું મીશ કરી મારા સામું કેવું જોયું? (હલે પડેલું કુલ સુધીને) વાહ, મારી પ્રીયાનું સુધેલું આ કુલ મને ઘણી સુગંધી આપે છે. કારણ તેના મુખ ઉપર લગાવેલા ગુલાબના અતરના આ કુલ સુધતાં એમાં પાસ કેવો બેઠો છે. પણ એથી શું?

દોહરા અથવા ગઝલ.

જે પુષ્પો સુખ કર ખરે, લાગે તે દુઃખદાર્થ;
સુખદાર્થ નહીં થઈ પડે, થઈને પ્રીયા બુદ્ધાર્થ. ૧.
સી હાલત મારી કરી, રે તેં કરી વિચાગ;
પલખાં મારે કાળબુદ્ધ, કયારે થાશે યોગ. ૨.
(નિરાશ થઈને જાય છે.)

પ્રવેશ ૬ ઠો.

સ્થળ—સાર્વજનિક ખાગ.

પાત્ર—વિદુષક—મદનકુમાર—નિર્ભયશેન—અને કમળા તથા કમળા.

વિદુષક ને પથ્યમાં—તારા પૈસા પાછા લે? પાણુ મને જીવતો
જવા દે? (એમ કહી હાથમાં ખોદવાનું હથિયાર ફેંકાળે, તે લઈને પ્રવે
શ કરે છે, અને ખાડો ખોદવા બેસે છે.)

મદનકુમાર—(પ્રવેશ કરીને) અથા વિદુષક, આ સાર્વજનિક
ખાગમાં ખાડો કેમ ખોદે છે?

વિદુષક—એ તો કની ભાઈ સાહેબ, * દરિયાદરેમને દીવરો ઘડિ
આં દરેમ થઈ, તે વાત મારા જાણ્યામાં આવી તે અહીંયાં દાટું છું.

મદનકુમાર—દરિયા દરેમ સાથે ઘડિયાં દરેમ તે શું?

વિદુષક—(ઉભો થઈને) આપણા પેલા નગરશેઠ મલુકચંદ ઉલુક
ચંદના દીકરા, કાનદાશ અને કપાળદાશ ભાઈબંધોને લઈ, ગઈદરિયા દરે
મને દીવરો ખજુરીયાં ખાગમાં ગયા હતા. પંદા તો ભૂતની માફક ભમ
તા હોયન્, તેથી ખબર સાંભળતાં તુરત ત્યાં ભીડાવી ગયા. તે વખતે પે
લા ભાઈબંધો ખજુરીયાં ખાગનું સરખત ઘડિયાં ગ્લાઝી ઝેકાવી રહ્યા
હતા; મને જોઈ તેઓ ગભરાઈ ગયા અને દોષીને મારી ફરતે વીટકાઈ પ
ળ્યા. મેં તો જાણ્યું કે સાચાઓ મારશે કે શું? પાણુ તેમ નહીં કરતાં
મારા હાથમાં પાંચ રૂપિયા સુકી કહ્યું કે આ વાત અહીંજ દાટજે.

* આપણુ વદ દરેમ.

આપણને લાંચ મળી એટલે સર્વસ્ત મળ્યું એમ જાણી કબુલ થયા. પણ આ કોદાળો ઘેર લેવા આવ્યો એટલે મારાં છેપાંની કળખળાટમાં દા-ટવાની વાત હું તો ભુલ્યો. ભુલ્યો તે આવજ લગી ભુલ્યો. પેલાઓ એ તો મને આવજે કોફવા લીધો. ત્યારે ગભરાઈને મેં ખુમ પાડી કે “તારા પૈસા પાછા લે પણ મને છવતો જવા દે” સાળી લાંચ બડી ભુરી ચીજ છે; એનાથી હું તો હવે ખસ્તો રહીશ. પછી મેં વિચાર કર્યો કે ખજુરી આં બાગ તે શું અને સર્વજનીક બાગ તે શું, માટે “દડિઆ દશેમને દ-હાડે ઘડિઆં દશેમ થઈ” તે વાત યાંજ દાડું છડીં. ચાલો દાટવા દો ? નહીં તો વળી ભુલી જઈશ.

(ખોદવા વળગે છે.)

મદનકુમાર—(હસીને) આ તો ઉડટી વાત ઉઘાડી પાડતો જાય છે. જાંઉઝ ઘેર જા (તેનો હાથ પકડી મોકલી દેવા કરે છે. અને વિદુષક-ના, મેં લાંચ ખાધી તેટલું કામ કરીશ એમ કહેતો જાય છે અને માનતો નથી. આ રગઝકમાં નિર્ભયશેન. આવી પહોંચે છે અને કમળા તથા કૃષ્ણા આડ આંચે રહી બધું સાંભળે છે.)

નિરભયશેન—(પ્રવેશ કરીને) અરે, મદનકુમાર એંની સાથે શી તકરાર છે. ચાલો (એમ કહી મદનકુમારનો હાથ પકડી ચાલવા માંડે છે; એટલે વિદુષક જતો રહે છે. અને મદનકુમારના હાથમાંથી એક કાગળ નિ-ર્ભયશેનના હાથમાં આવી જાય છે તે કાગળ જોઈને) મદનકુમાર આ કાગળ શો ? (શીરનામું વાંચે છે) “કમળાને પહોંચે શુભ છે” અથવા મદનકુમાર, સભ્ય પુરૂષોમાં પણ આવાં કપટના કામ હોય ખરાં ? જોલો આ કાગળ શો ? તમારા મારીપર કરેલા ઉપકારથી આટલો નરમ થઈ પુછું છું.

કમળા—(કૃષ્ણાને)

દોહરો.

શૈયર હાવે આ ઘડી, કાં દુઃખ કે કાં સુખ

સુખ મળ્યું તો ઠીક છે, નહીં તો દુઃખને દુઃખ.

સખી મેં કાંઈ ઉદ્વેગ જોહોખત કરી નથી, મેં મારા જન્મનો સાથી ક ર્યો છે. કદાપિ મારો ભાઈ આમાં વિનાશ કરશે તો મારે દહનો અંત આણવો એ જરૂર છે. અરે પ્રીય મદનકુમાર ? તું હવે કાગળનો શો ઉત્તર દે છે ? તે ઉપર અને મારા ભાઈના હવે પછીના જોલવા ઉપર મારો સઘ

જો સુખદુઃખનો આધાર છે. સખી, તું મને સલાહ આપ કે હવે મારે શી રીતે પગલું ભરવું ? મારી મરજી તો એમ છે, કે આપણે છતાં પડી મોટા ભાઈ પાસે મારા પ્રાણની માગણી કરવી.

મદનકુમાર—(નિર્ભયશેનને) ભાઈ સાહેબ, મને મારો કાગળ પા-
છો આપો. એમાં સારું છે.

નિરભયશેન—(દ્વેધમાં) ખીડેલો પત્ર પારકો હોય, તો તે ફાડી ને વાંચવો એ નિતિ વિરુદ્ધ છે. પણ આ ફાડું છું અને વાંચું છું. (ફાડી ને વાંચે છે અને વિચારમાં ગુમ થઈ, વાંચી કાગળ હેઠે નાંખી દે છે).

કમળા—સખી કૃષ્ણા, હવે ધીરજ રાખવામાં સાર નથી. દ્વેધના અવેશમાં ભાઈ, મારા પતિને અચોગ્ય વચન કહેશે, તો તે મારું કાળજી તોડી નાંખ્યા જેવું થશે માટે બોલ શું કરવું ?

કૃષ્ણા—મને પણ એમજ સુજે છે કે હવે ચાસન થઈ ભાઈને સ-
મજાવવો. (જઈને ચાસન થાય છે).

કમળા—(પોતાના ભાઈને હાથ જોડીને) ભાઈ, બધી વાત મેં સાં-
ભળી છે. તારો દ્વેધ શાંત કર અને મારી અરજ સાંભળ. મોટા ભાઈજી તમે મને સુખી કરવા ચહાતા હો, તો મને એમની (મદનકુમારની) સાથે પરાણાવો.

કૃષ્ણા—મારી સખીની પ્રીતિચોગ્ય સ્થળે છે. માટે ભાઈ ઊંડો વિચાર કરી આ વાત માન્ય કરો. (એમ કહી હેઠે પડેલો પત્ર છાની લઈ લે છે).

નિરભયશેન—(સ્વગત) મદનકુમાર વિદ્વાન તો છે. ધનવાન પણ છે: અને પ્રીતિપાત્ર પણ ખરો. અને છેવટે કુળમાં કાંઈ મારા કરતાં ઉતરે એવો નથી માટે બેહેનની માગણી કબુલ કરી નીશ્ચિંત થાઉં (ચાસન) જ્યારે એમજ છે તો સીતા, દ્રોપદી, દમયંતી વગેરે પોતાના ઇચ્છાવરને પ્રાપ્ત થઈ તેમ બેન જ તું પણ તારા ઇચ્છાવરને પ્રાપ્ત થઈ. મદનકુમાર શાસ્ત્ર વિદ્યારુક્ત સંબંધ હું, ઇશ્વર કૃપાથી થોડા દીવસમાં બાંધી આપીશ. ચાલો (મદનકુમારનો હાથ પકડી જાય છે. મદનકુમાર કમળા તરફ જુએ છે અને બન્યાની આંખ મળતાં હસી દે છે).

કમળા—સખી કૃષ્ણા ? શી આનંદની હેલી !

કમળા—હા સખી. હવે તારે સુખી થવાનો સમય પાસે આવ્યો; મોઠા ભાઈના હૃદયમાં પ્રભુએ ભુલિ રૂપે વાસ કર્યો એમ સમજજે.

કમળા—ખરી વાત સખી, અત્યારે મારા હર્ષ રૂપે સમુદ્રમાં આ-નંદની પુર લેહેરો મારી રહી છે. પણ લાવ પેલો કાગળ, એ પ્રથમ દુઃખ કરનારો; અને પાછળથી અતિશય સુખ કરનારો; એમાં શું લખ્યું છે?

કમળા—એટલાજ માટે મેં છાનો ઉપાડી લીધો હતો. (કાગળ આપે છે) લે, સખી તારા પ્રીય પતિના હાથની લખેલી કંકોત્રી વાંચ.

કમળા—લગ્નની ખબર આપનાર જે પત્ર તે કંકોત્રીજ કહેવાય. હા, તે ખરું કહ્યું. (કાગળને છાતી સાથે ડાબી, નમન કરીને વાંચે છે. વાંચી રહ્યા પછી) આહા!! શી બીના લખી છે. સખી એમાં જાણુવા જોગ એક બાબત લખી છે તે તું સાંભળ. શો પ્રીતિના પાસ!! (વાંચે છે).

ગરબી.

તજોરે તમે કેદી કરમ કરવું—એ રાગ.

ભામની ગતિ બુઢીરે મારી, કરી તે પ્રાણુ પ્રીયા અતિભારી. ભામની. ટેક.
સમીસાંજે સુતો સેજડીએ, સ્વપન વશ કીધો છેલડીએ. ભામની.
અચાનક આવી તું, જાણે, આવીરે ઉભો પર સ્ત્રી પરમાણે. ભામની.
આવરે દીલદાર કરી લાજ્યો, સામીરે ભીંતે હું જઈને ખાઝ્યો. ભામની.
નથી ચેતતો તોય હું જાગી, ચુંબન કરતાં ખુટી વાગી. ભામની.
પ્રાણુ પ્રીયા દુઃખડાંનું કે'શું, પરાણી સુખડાં કયારે લેશું. ભામની.
મદન કે'છે નેણે નીર આણી, ધ્યારીરે કમળા લે ગતિ જાણી. ભામની.

કમળા—સખી, જેમ તારે વેઠવું પડ્યું, તેમ તેને પણ ખાકી રહી નથી હો.

કમળા—(ફરી ફરીને કાગળમાં જોયા કરે છે).

કમળા—(વહેમ પડવાથી) કેમ, કાગળમાં ફરી ફરીને શું જુવે છે?

કમળા—(હસતાં હસતાં) અસી જોતી? આ વળી કેવું લખ્યું. એને તો જરા ભરસો નહતો જો. (કૃપણાને કાગળ આપે છે)

કમળા—(વાંચે છે) **દીંડી.**

પોંચી પત્રી ધ્યારી તારી હીતકારો,

કથું ચુંબન દુઃખભંજન મનધારી;
 વિગત વાંચી સાચી પ્રીતિની ઝોધાણી,
 પડ્યો દિલગીરીના પાસમાં મુજ પ્રાણી. ॥ ૧ ॥
 કમળા કમળ મદન સૂર્યથી મકાણે,
 સજ્જો વિધીએ તે x માટ ધરી ઉડસારો;
 જોડું જગત માંહે જાણું તે કરાવે,
 રખે મદન સૂર્યની હાંસી કરાવે. ॥ ૨ ॥

કમળા—(હાથીને) હા, તે (મદનકુમાર) સૂર્ય રૂપે તો હું કમળ રૂપે
 ઊઠીશ. અસી બેન પોતાના પ્રીયની કોઈ હારી કરાવે વાર ?

કુહાણા—(હસતાં હસતાં) જો સૂર્ય સદાનો તારો થયો છે, તેને હવે
 એવા સવાલ પુછ્યા કરજો કે ચાલ હવે (જાય છે). (પડદા પડ્યો).

પ્રવેશ ૭ મો.

સ્થળ કલહરાજનું ઘર.

પાત્ર—કલહરાજ—કુમારજી—નિર્ભયશેન—કમળા—અને પાછળથી મ-
 દનકુમાર, કુહંગી તથા તેનો ગોર.

નિરભયશેન—બાપા, ઘરડે ઘડપણ તમે તમારી ઈજ્જત ગુમાવવા
 બેઠા છો. ફાકટદાસના રૂપીઆ તમે ખાધા, અને અમથાદાસના રૂપીઆ
 મારી માએ ખાધા. અરે તમારા લોભનો કાંઈ થોભ છે. કમળીને તમે એ
 સી હાથના કુવામાં ઢોળી હતી, પણ તે કસાઈને ત્યાંથી ગાય છુટી એથી
 હું ઘણો ખુશી થયો, પેહેલીવારના હરામના હજાર રૂપીઆમાંની અત્યારે
 કુટી બદામ પણ તમારી પાસે નથી. અને વળી ફરીથી તમારું એજ કત્ય !!
 ખબરદાર ! કાંઈ પંચાત કરી તો ? હું મારી બેહેનને મારે હાથે યોગ્ય
 સ્થાને આપીશ.

કુમારજી—તું ક્યારનો આ બધું બોલે છે, તે તારો શું અપત્યા
 ર છેરે મુખી.

કલહરાજ—અરે તું મોટો પરાણાવનારો, નિકળ મારા ઘરમાંથી લુચ્યા. ?

કમળા—બાપા, ભાઈને ગાળ શું કરવા દા છો ? અરે મોટા ભાઈ, મારે મોટા તમને આટલું બધું શોષવું પડે છે, તે કરતાં હું સેના મરી ગઈ.

નિરભયશેન—કેમ, હું પરાણાવનારો નહીં ? કમળાનું લાંબી મુદતનું સુખદુઃખ તો મારે જોવાનું છે. માડી જોવો છે સુમાર. ?

કુભારજી—કેમ, “જોવો છે સુમાર” કરીને શું કરશે વાર ?

નિરભયશેન—“શું કરશે” ચાલ જોઈને કમળા ? ઉઠ અહીંયાં થી (તેનો હાથ પકડી દુર ખેંસાડે છે. એટલામાં કુઠંગી વહુ પ્રવેશ કરે છે) તું ઠીક વખતસર આવી. જા જઈને આપણા ગોર માહારાજને અને મદનકુમારને હમાણાને હમાણા મોકલ.

કુઠંગી—(ધાકની મારી કહે છે) ઠીક જાઉં છું, અને મોકલું છું. (જાય છે અને જરા વાર રહી ગોર માહારાજ તથા મદનકુમાર પ્રવેશ કરે છે નિર્ભયશેન તેને વંદન કરે છે).

ગોર—તમારું કલ્યાણ થાઓ ? શી આજ્ઞા છે યજમાન રાંજ ?

નિરભયશેન—માહારાજ, આપણી કમળાના ગાંધર્વ વિવાહ આ મદનકુમાર સાથે અત્યારે કરો.

ગોર—(ગાંધર્વ વિવાહની વિધી કરીને) કમળા મદનકુમારનો જય (ત્યારપછી નિર્ભયશેન, કમળા, ગોર વિગેરે જાય છે.)

કુભારજી—(કલહરાજને) અરે હાય ! જોયાં આ દીકરાના લક્ષણ. મને અમથાદાસે બોલાવી છે ત્યાં હું જઈ આવું છું; પછી એમની વાત. (જાય છે) (પડદા પડ્યો).

પ્રવેશ ૮ મો.

સ્થળ—અમથાદાસનું ઘર.

પાત્ર—અમથાદાસ—ફકટદાસ અને પાછળથી કુભારજી.

ફકટદાસ—અહ્યા ભાઈ, તું અને હું બન્નો હાથ ચોળતા રહ્યા. સાળાએ દગો કર્યો. રૂપીઆ જશે કે શું. ?

અમથાદાસ—તું પરણતે તો મને અદેખાઈ આપવાની નહતી; તે મ હું પરણતે તો તને બળવા જેવું નહતું પણ મદનકુમાર વચ્ચેગળે પરાણી ગયો માટે—

શ્રોકટદાસ—નિર્ભયશેનનો પડો વાગ્યો !! પણ મદનકુમાર હોત નહીં તો આપણમેમોંથી એકતું કામ થાત. સાળાએ આપણું ઘર ભાંગ્યું.

અમથાદાસ—મેં અત્યારે કુભારજીને બોલાવી છે. જોઈએ તે શું કહે છે? (કુભારજી પ્રવેશ કરે છે).

અમથાદાસ { શું કાણું મોંડો લઈને આવ્યાં છો? લાવો, હમા
શ્રોકટદાસ { રા રૂપીઆ.

કુભારજી—(આ વચનથી વંદારે બળવા લાગી) ભાઈઓ, તમારા રૂપીઆ હમે આપશું, હાલમાં હમારી પાસે ઝેર આવ્યાની પણ એક પાઈ નથી, ધીરે ધીરે પતાવશું. શું કરીએ રાંડ છોકરી નહારી નિકળી. હું તો તમને આપી ચુકી હતી. પણ મારા પીટયા નિર્ભયશેન અને મદનકુમાર ના મૂળ કપાયાં.

અમથાદાસ—જીઓ ત્યારે અમે એના નાશ કરવાનો વિચાર કર્યો છે. કેમકે મદનકુમાર અને નિર્ભયશેન ન હોય તો કમળા આપણે તાંએ થાય.

શ્રોકટદાસ—મુર્ખ મદનકુમાર પણ ત્યારે સમજે કે મનમાનિતી સ્ત્રી પરાણીને કેવો મુખી થયો છું. અને કમળાને પણ ખબર પડે કે આટલી વીસે સો થાય. તમે હમને મદદ કરશો તો હમારા તમારી પાસે જે રૂપીઆ છે તે હમે તમારી પાસે માગશું નહીં.

કુભારજી—(સ્વગત) સાલ જાય અને મેંતલબ થાય. એ ડીક થયું (ચાસન) હું તન અને મનથી મદદ કરોશ.

અમથાદાસ—ત્યારે ઘાટ એ કે રાતના મુતાં હોય ત્યાંથી બેભા ન અવસ્થામાં બાંધી લઈ જઈ પાસેના જંગલમાં વધેરવો. હું બે ખુનીને તેડી લઈશ. તે મારા મિત્ર છે. નિર્ભયશેનનું તમારે માથે. (જાય છે.)

કુભારજી—ડીક, નહીં તો વળીએ વચમાં પડે. માટે એનું મારે શીર. (પડદા પડ્યો).

પ્રવેશ ૯ જો.

સ્થળ—કલહરાજનું ઘર.

યાત્ર—કુભારજી—કલહરાજ—કમળા—નિરભયશેન—કુઢંગી અને મદન કુમાર.

કલહરાજ—તેં શું વિચાર કર્યો છે ?

કુભારજી—(આકું અવળું જોઈને) મુઝો એ છોકરો, રહ્યાના ભાણામાં ધીને બદલે સોમલતું પાણી રેડીશ એટલે પત્યું. ચાલો ઉઠો જમવા. (બન્યો જાય છે અને પાછાં આવી બેસે છે).

કલહરાજ—સોમલતું પાણી રેડતાં કાંઈ ચેત્યો નથી.

કુભારજી—અરે અધું જમ્યો એટલામાં તેને ઝેરની અસર જણાઈ હતી.

નિરભયશેન—(પ્રવેશ કરીને) મા, માઈ મગજ કેમ ભમતું હશે ?

કુભારજી—મને શું ખબર (કલહરાજને) એ તો હમાણા મરવાનો; માટે આપણે આપણી તૈયારીમાં રહો. રાંડ છોકરીની પછી વાત.

નિરભયશેન—(તમ્મર ખાઈ પડે છે) ઝોઝોઝો દોડારે ? ? પ્રાણાંત થાય છે !

કમળા—(પ્રવેશ કરીને) મોટા ભાઈ, આ મોટા ભાઈ શું થયું ? માડી દોડ દોડ (તેને હાથ ફેરવવા મંડી જાય છે.)

નિરભયશેન—(કમળા તરફ જોઈ કપાળે હાથ દે છે અને લેખણ પેટીની ધસારત કરે છે).

કમળા—(રહતી રહતી) શું જોઈએ મોટા ભાઈ ? લેખણપેટી ? (એ મ કહી આણી આપે) આ ધચિર આ શો ગજબ.

મદનકુમાર—(પ્રવેશ કરીને) શો જુલમ !! આ ઘડીવારમાં શો જુલમ !!

નિરભયશેન—(કાગળ લખી આપે છે તે કમળા રહતી રહતી વાંચે છે).

કમળા— (દુહો). અથવા ગજલ

જરા વારમાં જીવડો, જાસે જાણુ જરૂર,

દુઃખ દેસે માતા પીતા, બહાલી બેન ભરપુર.

॥ ૧ ॥

પાણુ દીલ તે ધરણું નહીં, નહીં આવણું + આંચ;
મારો મારી બે'નડી, 'જીવ તુજમાં રહી જાય. ॥ ૨ ॥

કંઠે જીવ આવી રહ્યો, હાથે નહીં લખાય;
મદન જોગોપાજરે, છેડલા મારા, હાય. ॥ ૩ ॥

નિરભયશેન—(અતિ પ્રાણુ કષ્ટ થયા બાદ જીવ નિકળી જાય છે).

કમળા—અરે! ઓ!! માના જણ્યા! (છાતી કુટે છે).

કુદંગી—(પ્રવેશ કરીને) ઓ પ્રભુ!! આ મારી આંખે હું શું જોડી છું?

કમળા—ભાભી, તું મને છોડ; મારા વિરાને સાડૂ છાતીને ભાંગી નાખ્યા દ. (મુઠ્ઠાં પાસે જઈ છેડો વાળી રડે છે) ઓ વિરા.

લલિત ઇંદ.

અરર હાયરે બંધુ માહિરા, અરર હાયરે હાસ તાહિરા;
મુજ થકી દિઠા નહીં જ જાયરે, વિખુટી બેનથી ના સે'વાયરે. ॥ ૧ ॥

ઝટ તને જરા વારમાં લઈ, અરર હાયરે બાજશે જઈ;
ગંગનમાં જશે ધુમ્ર ઉડતો, અરર ઓ અરે હાડ ફાડતો. ॥ ૨ ॥

નિમિશ માત્રમાં નાંખશે દહી, અરર જાર તો ઓ જશે વહી;
દહન દીલકું તાહિરું થશે, અરર હાયરે કેમ સાંખશે. ॥ ૩ ॥

ચતુર ભાઈ તું ચાલતો થયો, ઝટ દઈ અરે તું ઉડી ગયો;
રહતિ નાખીને બેનડી સદા, અરર બડાલીડા પાડી આપદા. ॥ ૪ ॥

(બેભાન થઈ પડે છે.)

મદનકુમાર—અરે મારા રનેહી તારા વિના હવે મને કેમ ગમશે,
મને યોગ્ય સજાહના બતાવનાર તું એક મારી બેલ હતો. અરે પ્રભુ શો
ગજબ!! (પડદા પડ્યો.)

પ્રવેશ ૧૦ મો.

પાત્ર—બેભાન પડેલી કમળા અને મદનકુમાર.

મદનકુમાર—(પ્રવેશ કરીને) પ્રાણુ પ્રીયા, લે હવે ઉડ આપણને,
મુખમાં નાખનારો ધધિરે હરી લીધો. તેને ત્યાં એનીજ ખોટ (આંખમાં

+ અહીંયાં. (પીચરમાં)

આંસુ આવે છે) મારે, ઓ બહાલી તેના ગુણનું કેટલું આશિંગજ થવું જોઈ
એ ! ! પ્રાણુ પ્રીયા, ઓ સુખડાંની દનાર, ચાલ ઉઠ હું તને તેડવા આવ્યા છું.

કમળા—(બહાવરી બહાવરી લવે છે).

(સોરઠો.)—ઑ બંધુ મુજ પ્રાણુ, હાય પોપટ ઉડો ગયો.

લે આ દુઃખની જાણ, બહાલા બહાર આવરે.

મદનકુમાર—પ્રીયા, હવે એમાંનું કાંઈ નથી, તું શું કરવા આમ
ગાંડ કાઢે છે. હવે આ પીંજરૂપી ઘર પોપટ વિના ખાલીજ છે.

કમળા—(લવે છે) ખાલી ? શું આ ઘર હવે ખાલી ! !

ગીતિ—પ્રાણુ પંખી ઉડી જતાં, ઘરમાજેતો પડી ગયાં તાળાં,
મૈયર સુનું સુનું, ખરે અરે ઓ બંધુ મુજ સ્થાળી.

મદનકુમાર—અરે આ શું ? પ્રીયા, બસ થયું. (તેને મોઢે હાથ દે છે).

કમળા—(લવે છે) ઓ ! વિરા; તારાં આવારણાં લગીં વિરા. (કુસકે)

(ગીતિ.) લગીં હું દુખડાં વૂરી, વારી પીવા ધરું ન ઠીલ તેમાં,
જરા તું મીડી આંખે, જરે અમત વસ્યું ઘણું જેમાં.

મદનકુમાર—આ તારૂં ગાંડપણ તારો વિનાશ કરશે, માટે પ્રીયા,
હૃદમાં રહે. સૌને પડે છે તેમ તને પણ પડ્યું છે. માટે એક બીજાનું જોઈને
મન વાળવું ઘટે છે; “જે જાયું તે જાય” ઇશ્વરના એ નિયમજ છે. માટે
ચાલ ઉઠ ? હું તને તેડવા આવ્યા છીં.

કમળા—શું, મારો ભાઈ અહીં આવ્યા છે ? મોટા ભાઈ ! ઓ મારા વિરા !

કુહો—ભોજન પીરમું ભાવતાં, પ્રેમ ધરી ઉડમન;

ભાઈ ભુખ લાગી હશે, નાજુક તારૂં તન.

મદનકુમાર—અરે બહાલી, ભાઈશો ને વાત શી ? તે તો સ્વર્ગ-
વાસી થયા. હવે એમાંનું કશું નથી.

કમળા—(ચોભોલી) શું તે મરી ગયો ? આ નાશવંત દુનિઆમાં તે
સાધ્યા નહીં જડે ? કયાં સ્વર્ગે ગયો ? મને કેમ નહીં તેડી ગયો ? કશી વાત
ની ચોરી ન રાખતાં આમાં અધીરાઈ કરી એકલો ગયો ? કાંઈ ચીંતા ન
હીં આ હું આવી. (ઉડીને નાસવા કરે છે.)

મદનકુમાર—(તેને પકડીને પાછી સુવાડે છે) અરે, હવે હું એને શીરીતે લાનમાં આણું. આ પ્રમાણે જ રહ્યું તો દારૂગુદુઃખથી એના પ્રાણુ જશે. (પાણી લાવીને તેના મોં અને આંખપર છાંટે છે).

કમળા—(જરા લાનમાં આવીને) અરે, આશું મારા પ્રાણુ, મારા લાઈ નિર્ભયશેનને વળાવી આવ્યા ? (ચોતરફ જોતી ઉદાશ થઈ જાય છે).

મદનકુમાર—હા, દીલદાર એ લલા માણસનો સ્વર્ગમાં મોક્ષ થા-
આ એ મારો આશીર્વાદ.

કમળા—મારા લલા લાઈ (છાતિએ ડ્યુરો આવે છે) તારી વિષ્ણુથી બેહનનો તને અંતઃકરણથી આશીર્વાદ છે કે તમે સ્વર્ગમાં અચળ રહેા. અરે આ બંધુ હવે તારું મુખ જોઈ ક્યાંથી મળે (છાતિમાં હાથ પછાડે છે).

મદનકુમાર—(તેના હાથ પકડી લઈને) બસ, હવે ઘણું રૂદન કરે, શું તે પાછો મળનાર છે ? જા, મરનાર પુઠે રોવાની શાસ્ત્રમાં મના છે. આ આંખ અને નાકમાંથી નિકળતા પદાર્થ (આંશુ લાળ અને લીટ વગેરે) પ્રેતને ખાવાં પડે છે. માટે બસકર જરા સમજ.

કમળા—તમે મારા હાથ છોડી દો, અને મારા વિરાને સાથ આ
છાતીને લાંગી નાંખવા દા. (પડદા પડે છે).

પ્રવેશ ૧૧ મો.

સ્થળ—કલહરાજનું ઘર.

ચાન—કમળા—કલહરાજ—કુભારજી—અને તેના છોકરો નાનું.

કમળા—(તેના લાઈને સોડમાં લઈને) લાઈ, વિરા, મારા નાનુલાઈ, મોટા લાઈ મરતામાં તારી બેલ ટુટી ગઈ. માડી મારો નાનુલાઈ એકલો પડ્યો.

કુભારજી—જા, રાંડ મોહોડાંની દાઝ કરતી ? કરકાશ.

કમળા—(ફીકી પડીને) માડી, આજ તું મારીપર આટલી બધી કેમ રોષમાં છે ? તારા દોષમાં આવું એવું મારાથી શું કામ થયું ? એ ઈશ્વર મેં મારી માતાને આણુગમતું શું કર્યું હશે ?

કુભારજી—અરે આ લુચ્ચી છોકરી તું તારું મોં કાળું કર.

કમળા—માતાજી, શા કારણથી ?

કુભારજી—તે કારણ બધું સમજે છે.

કમળા—પણ—

કુભારજી—“પણ” રાંડ લુચ્ચી તેં કાંઈ કહેવા બાકી રાખ્યું નથી.

કમળા—(ગભરાઈને) એવું મેં કામ કર્યું છે? ! માડી, મને કહે મારો જીવ ગભરાય છે. હું અયોગ્ય ચાલી છું એવું હું જાણતી નથી, પણ ભૂલથી તેમ થયું હોય તો માખાપે ક્ષમા કરવી (તેને ગળે વળગે છે.)

કુભારજી—બસ રાંડ સંખાણી (હડસેલી મેહેલે છે, કમળા પછડાય છે).

કમળા—માતા, મારી વહાલી માતા અરે હું બહુ પછડાઈ મારીપર દયા કરો? અને મને કહો કે એનું શું કારણ? (તેને પાછી બાંહેધ બાંધે છે અને કુભારજી પાછી હડસેલી મેહેલે છે).

કલહરાજ—રાંડ છોકરી શું નકરે છે, જોની આટલું વાગ્યું તોપણ હમારી ખુશામત મેહેલે છે?

કુભારજી—એ બધા પેલા મદનીઆના કારસ્તાન, જે માની સાથે સાત રાખશે તો પોયરમાંથી પાંચ પૈસા પામશે. પણ રાંડ એક પાઈની વાત શું કરવા કરે છે. મુઆ મુજ, પારકું ખાવાની આશા રાખે છે?

કમળા—માતાજી, મારા પતિને અમસ્તાં ગાજો શું કરવા ભાંડે છે. તે તમારી એક પાઈની આશા રાખતા નથી, તેને પરમેશ્વરે ઘણું આપેલું છે એટલું જ સુમાર્ગે વવરાશે તો બસ છે. માડી, હમારે તમારી દાલત નથી જોઈતી પણ એક તમારી મેહેરબાની હશે તો બધું મળ્યું એમ હું સમજીશ.

કુભારજી તથા કલહરાજ—લે રાંડ હમારી મેહેરબાની (તેને મારી હડસેલી કાઢી મુકે છે. (નિપથ્યમાં “નિર્દય માત પીતા જો” એ ગીતિ ગવાય છે.)

અંક બીજો સમાપ્ત.

(પડદા પડ્યો).

અંક ૩ નો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—મદનકુમારનો રાયનગ્રહ.

ચાત્ર—મદનકુમાર—કમળા તથા અમથાદાર—ફકટદાર અને કુભારજી.

મદનકુમાર—(પલંગમાં નિદ્રાવશ છે.)

કમળા—(બીજા કોચ ઉપરથી જાગીને એકલી રડે છે). ઓ પ્રભુ!

અરે સર્વ શક્તિમાન ઇશ્વર ! મારાં ભાગ્યમાં આટલું બધું દુઃખ. અરે જીવ ન સુખ હોય તો નિંદ્રા આવે કની ? પણ સ્વાતરફ જોતાં દુઃખ દુઃખ અને દુઃખ શિવાય કશું નજર આવતું નથી. જેને માથે શત્રુ ગાળે અને તે વળી પોતાના માખાપના મળતીઆ હોય, શો જીવન ! ! ઇશ્વર તેને નિંદ્રા કેમ આવે ? અરે મુખ નરો ? તમે મારા નિર્દોષ પતિ ઉપર આટલી બધી આફ ત શું કરવા પાડો છો ? મોઠા ભાઈ આ વિરા ? તારા મરણ પછી હમારી ઉપર આ બધી દુઃખની રેલ ચઢી આવી ; નહીંકર તારા ત્રાસથી કોઈ હમારું નામ લઈ શકતું નહતું. ધીક્ર જીવતર આ દુઃખથી મરવું સાઈ. અરે અંધારાંની ઓરડીમાં હમને પુરી દીધાં. જીવતરનો ત્યાગ કરી પાપિ માખા પને હત્યા આપું તો બહુ રસ્તા છે. નિતિનો ભંગ તો થાય, પણ આ દાવા નજ દુઃખ મારાથી સહન થઈ શકતું નથી. ત્યારે શું કરવું ? (નરા વિચારી ને) હા, જોઈ, ઝેર લાવી પીઢં અને આ ફાંતી દુનિઆનો ત્યાગ કરે. (ઝેરનું પડીકું લાવી ખ્યાલામાં પાણી સાથે મેળવે છે) આ ઝેર પીધાથી જરા દુઃખ તો થશે, પણ સદાનું દુઃખ તો જશે. લે (ખ્યાલો ઉંચકે છે) પીજ ! જી પીજ ! ! કેમ મન માનતું નથી ? ઝંહો ! પ્રીતમ ! ઝંહો ! પ્રાણના થ મારો આત્મારૂપી દીવો હું મારે હાથે હોલવું છું અને આ પ્રતક્ષ દીવાની સમક્ષ અને મારા પ્રાણ, તમે સુતા છો ત્યાં તમારી સમક્ષ મારા ખરા અંતઃકરણથી કહું છું કે હું સર્વ શક્તિમાન પ્રભુ ? પુનઃ મારા પ્રાણનાથ મારા સ્વામી, આ જ છે તેજ કાયમ રાખજે. પતિ હું તમને જોડો દહીં છું. હાય ! હાય ! તમને ખેવડાં દુઃખ પડવાના (મદનકુમારના પલંગ પાસે જઈ તેનો આસ્તેથી આલિંગન કરે છે) અરે તમે દુર્જનના વાક્યથી બળતા ડાંડા ક્યાં પડશો ?

અરે દીકરીના પૈસા ખાનારનું કાળું થજે, તેમનું સત્યાનાશ જજે. અરે તે અસમાન જમીનપર પછડાઈ મરજે કે નથી અનાથ અબળાઓને મારી પેઢે પોતાના પ્રાણથી અછુટકે વિષ્ણુટાં અરે સદાના વિષ્ણુટાં પડવું પડે છે તેમ તેઓને વેડવું ન પડે. (ખ્યાલો પાછો પકડે છે) વધારેવાર થવાથી વિદ્ય આવી નડશે તો પાછું દુઃખમાં ઘસડાવું પડશે. માટે પી જાડો છું. (પીવા કરે છે તેટલામાં ઘરમાં સળગાવેલો દીવો એકાએક હોલવાઈ જાય છે) અરે આ શો ચમત્કાર ! ! માન ન માન પણ મારું કૃત્ય ઇશ્વરને પ્રસન્ન ન થી. હા, ખરી વાત આત્મ હત્યા કદી કરવી નહીં. છટ હું એ કામ નહીં

કરું. (ખ્યાલો ખસેડી મેલે છે) ઇશ્વર જે દુઃખ પાડે તે સહન કરવું એ મારો માણસ જાતનો ધર્મ છે. એા ઇશ્વર ! એા માતા પીતા ! તમે આ શું લઈ બેઠાં !

મહનકુમાર—(૨૬તી સાંભળી જાગી ઉઠે છે) પ્રીયા ? શું છે ? શું છે ? કેમ રૂદન કરે છે ? અરે તારા શરીર ઉપર ગભરાટનો પસીનો કેમ ? તારાં મુખ ઉપર દુઃખના સેરડા કેમ જાણાય છે ? મને કહે શું સાંભરી આવ્યું ?

કમળા—દારૂણ દુઃખ, અરે તે હું શું કહું ? (રડે છે).

ખીલાસ રાગ.

આ ખીજમાં દધુ બેચન ગઈતી—એ રાહ.

શું કહું પ્રીતમ ચેન પડે નહીં, દારૂણ દુઃખ શીર આવી પડ્યું છે. શું.
રૂઠો રામ તો સુખની શી આશા, પાપ પેલે જન્મોનું નડ્યું છે. શું.
મુજ માટે વહાલા દુઃખ પામે, હાય એવું શું લેલાટ લડ્યું છે. શું.
છુપાવી છાનું ક્યાં રાખું, તમ સરખું મુને રતન જડ્યું છે. શું.

મહનકુમાર—પ્રીયા, આને આમ આણું આવવાનું કારણ શું ? (ખ્યાલો જોઈને) અરે આ ખ્યાલો શો !

કમળા—પ્રીય પતિ, અત્યારે શો વિનાશ થતો, તે કહેવાને હું પ્રાણુ કૃપાથી શક્તિમાન થઈ છું માટે કહું છું. પ્રાણુનાથ, મારાથી અપમાન ન સહન થવાથી કાળની મારી, ઝે— (અટકી જાય છે).

મહનકુમાર—શું, આ ઝેરનો ખ્યાલો ? અરે શા કારણથી પીવો પડે ? કોના અપમાનથી ? મારા ?

કમળા—ના મારા પ્રાણુ, મારા શિરછત્ર, આપનો દાષ મારાથી કહાય ? ખસ હવે એ વાત મને વિસારે પડવા દા ? અરે દુશ્મનો ! !

મહનકુમાર—શું, પેલા નાપાક મુજબો મને કનડે છે તેના કારણથી ? પ્રીયા તું ડરીશ નહીં, કદાપિ એવા હજારો દુશ્મનો મારે માથે ગાજે શો, અને મારી ઉપર દુઃખનો વરસાદ વરસાવશે તો શું થઈ ગયું, એક તારાં મુખ કમળના સુખ આગળ એ બધાં દુઃખ હું મેરૂ આગળ તુલુ જેવાં સમજું છું. તું હીમત રાખ, તારી હીમતથી મને ચોગાણી હીમત ચડશે. અત્યારે તું સર્વ દુઃખ વિસારે કર અને સુધીન; સવારે હું તને બધી સમજ પાડીશ. હું પણ સુધ જાઉં છું.

કમળા—(સુવે છે અને પાછી ઉઠે છે) અરે મને સુવું ગમતું નથી

સુવા જતાં મને માન શુકન થાય છે. પતિ, કોણુ જાણે સવાર કેવું પડશે ?

મદનકુમાર—આપણા ઇબ્દ દેવનું સ્મરણુ કરી સુ. એટલે સર્વ વિ-
દ્ય દુર થશે. (બન્યો જાણુ સુધી જાય છે મદનકુમાર પલંગમાં બેઠો થઈને) મા-
રી નિર્દોષ પ્રીયા જરા ઠરી ખરી. કોણુ જાણે કયારની રૂદન કરતી હશે,
અરે મને ઇશ્વરે જન્મૂત કરવામાં ઢીલ કરી હોત તો પ્રીયાના સદાના વિયોગ
માં મારે મરવું પડત. હે દીનદયાળ પ્રભુ ! તારી કૃપાથીજ મારી પ્રીયા ખ-
ચી. અરે અધમ ન્યાતના ધારાપર વેહેનારાઓ તમે જરા વિચારો કે હુમે
જોટું શું કર્યું છે ? હશે કુઃખ પડવા સરજીત હશે તે મટનાર નથી. શીવ
શીવ શીવ પ્રભુ !! (સુવે છે).

કમળા—(ભર ઉઘમાંથી ચોંકીને રડતી રડતી ધ્રુજે છે) અરે, પ્રાણુ
પતિ સર્વસ્ત ગયું. ઓ મારા પ્રાણુ, નાસો ? જંગો ? (મદનકુમારના પલંગ
તરફ દોડે છે).

મદનકુમાર—(બેઠો થઈને) પ્રીયા શું છે ? વળી શું છે ? ધ્રુજે
છે કેમ ? (તેની આસના વાસના કરી ડંડી પાડે છે).

કમળા—પ્રાણુનાથ, મને આણું સ્વપ્નું આબ્યું.

રાગ—દેશ—શેઠ સગાળસા સાધુને સેવે—એ રાગ.

અરે સુખ સ્વપ્ને ન લાધુરે, કલેજી કોરી ખાધુરે. ટેક.

જાણે મારે વિરે કુઃખને દાઝેલે, આવી કહ્યું મુને, ઘેર,

“બેની મુને માખાપે મારીને, કારમો કીધો કે’ર.” અરે ॥ ૧ ॥

ખંધુ પીડાતાં પ્રીડા અતિ પામી, જાણ્યો જનતાનો ડાઘ;

કોઈ પુરૂષે આવી આ ઘરને, જાણે લગાડી આગ. અરે ॥ ૨ ॥

ભડભડ ઘર ખળવાને લાગ્યું, લાગી ચારે ગમ લાય;

તમે પતિ નિંદ્રાવશ સુતા, હાય તે કેમ ખમાય. અરે ॥ ૩ ॥

“નાસો જંગો પ્રાણુનાથ કહીને,” છુમ પાડી એ રીત;

પેલો પુરૂષ માંહે ખળતો દીઠો, એ તે શું વિપરીત. અરે ॥ ૪ ॥

મન ગભરાએ મારું પ્રીતમ, સ્વપ્નાનો શો અર્થ;

ધન માલ આદી સહુ ખળી જતાં, ગાંઠે રહ્યો નહીં ગર્થ. અરે ॥ ૫ ॥

જનુંની તે જનમ મને જ્યારે આપ્યો, કેમ કરી નહીં પે’ર,

ગગથુધીમાં ધોળી કરીને, શાને પાયું નહીં ઝેર. અરે ॥ ૬ ॥

મદનકુમાર—પ્રીયા, દુઃખની વાતો કરતાં કરતાં તું નિંદ્રાવશ થઈ, માટે એ દાવાનળ દુઃખનું તને સ્વપ્નું થયું. કાંઈ ચિંતા નહીં, વાયુનું શ્રમ છા એમ કરાવે. ગભરાઈશ નહીં. પ્રીયા નિઃશ્ચિંત સુ.

કમળા—પ્રાણપતિ, ગજબ, ! જીવમ, ! મને અંતરમાં અગ્નિ વ્યાપિ રહ્યો છે. અરે કાંઈ માઠો પરિણામ થવાનો હોય એમ જાણાય છે.

મદનકુમાર—કાંઈ નહીં, સુઈ જા. એમ મનમાં આશુતાં ક્યાં બોલાવું. (બન્ધો જાણુ સુઈ જાય છે અને અમથાદાસ, ફોકટદાસ તથા કુમાર જા પ્રવેશ કરે છે).

કુમારજી—આ ઘરનો કરો તોડતાં આપણને ઘણી મેહેનત પડી, પણ કોઈ જાણું નથી, ભાઈઓ એવી રીતે એને લઈ જ્યાં કે એ જાગૃત થાય નહીં. આપણે કોટ બહારની વાડીએ ગયાં એટલે કાંઈ ચીંતા નથી. (હાથેથી ગાંસડીઓ બાંધી લઈ ચાલતાં થાય છે.) (પડદો પડ્યો).

પ્રવેશ ૨ નો.

સ્થળ—દક્ષિણ દિશાનું કોતર.

પાત્ર—પાછળના દેખાવના બધાં. બે જાણની ગાંસડી.

ફોકટદાસ—(કમળા તથા મદનકુમારને બાંધેલાં છોડે છે, ને મદનકુમારને એક લાત મારીને) અધ્યા દુષ્ટ, ઉડ; મનમાનીતિ સ્ત્રી પરાણીને સુખમાં ઊંઘતો હશે.

મદનકુમાર—(એકદમ ઉઠીને ચોતરફ જોવા લાગ્યો). અરે, આ શું ! મારી સુખ સૈયા ક્યાં ગઈ ! મારું ઘર ક્યાં ગયું ! અને આ જંગલમાં હું ક્યાંથી આવ્યો !! (પેલાઓને જોઈને) અરે હાય, આ તો મારા દુશ્મનો ! મને અને આ મારી પ્રીયાને ઊંઘમાં બાંધી લાગ્યા છે ! આ સુંદરી ! તારાં સ્વપ્નનો ભાવ ભજ્યો. અરે પ્રભુ, હવે શી ગતિ !

અમથાદાસ—શી તે શી. જેમ મનમાનીતિ સ્ત્રીને પરણ્યો, તેમ મનને ન માનીતાં મોતને પરાણવા તૈયાર થા ? (ખુનીઓને) કેમ શું જી આ છો અધ્યાઓ ? (ખુનીઓ તરવાર ખેંચે છે).

મદનકુમાર—શીવ ! શીવ ! શીવ ! પ્રભુ ! આ હું શું દેખું છું.

પ્રીયા, તું કેમ સુઈ રહી, તને ઊંઘ કેમ આવે છે? અધ્યા ભાઈઓ, કાંઈ મનમાં સમજો ?

ફ્રાકટદાસ—શું સમજવાનું છે. જ્યારે તારો પ્રાણુઆત્મા તારા દહથી જુદા પડી જમને તાપે થાય, ત્યારે અન્ન અને પાણી ભાવશે.

મદનકુમાર—ત્યારે શું, તમે મને મારીજ નાંખાવશો ?

અમથાદાસ—તેમાં વળી બાકી શી. (ખુનીઓ તરવાર ખેંચે છે.)

મદનકુમાર—મલુને માટે જવા દા ભાઈ સાહેબ, છોડી દા.

ખુનીઓ—ચાલ, હવે તું તારા દેવનું લજ્જન કર, ચુપ રહે.

મદનકુમાર—એમજ. અરે ઓ મારી પ્રીયા ખેહદ દુઃખ ! આ ઘાથી પટ પ્રાણુ જશે., ભાઈઓ ત્યારે શું તમે નહીંજ મુકવાના ? અને મને મારીજ નાંખવાના ? ઓ મારી સઘળી આશાનો અંકુર તોડી નાંખ્યો.

(આંખમાં આંસુ આવે છે).

સોહાણીની હુમરી.

આશાનો અંકુર, ઢુટી ગયો, મારી આશાનો અંકુર ટેક.

શા મુખમાં તું સુતી ઓ મીઠી પ્રીયા, પગમાં થશે પ્રાણુ કુર. ઢુટી.

મનની ઉમેદા મનમાં રહી ગઈ, શું ચઢી આવ્યું પુર. ઢુટી.

જેકું તોડીને પ્રીય પ્રીયાનું, શું ખતલાવો મુર. ઢુટી.

દયા ધરો દુષ્ટો કાંઈ દીલમાં, ઉડી ગયું મારું નુર. ઢુટી.

ઓ દીલ ભોળી લક્ષી તું ભામીનો, મરશે હવે સુર સુર. ઢુટી.

ફ્રાકટદાસ—હવે એ લક્ષી ભામીનીને હુમારે તાપે કરી લેવાને કાંઈ વિલંબ નથી.

મદનકુમાર—(દ્વારે ભરાઈને) શું કહ્યું ?

અમથાદાસ—શું તે એ કે, એ સ્ત્રીને સાચ તો હુમારે આ બધી યુક્તિ કરવી પડી. એટલે તારો જીવ લઈ એને હુમારી કરી લેવામાં હવે કાંઈ વાર નથી (ખુનીને ઇશારત કરે છે એટલે)

મદનકુમાર—અરે દુષ્ટો, મારા મોં આગળ આવા શબ્દ બોલતાં લાજ નથી આવતી. (એમ કહી ઉછાળો મારી ખુનીઓના હાથમાંથી તરવાર ખુંચાવી લઈને) મરવું એક વખત છે. આવો.

કમળા—(જગીને) આ શું ! આ શું ! પ્રાણુનાથ, પ્રાણુનાથ, (પેલાઓને જોઈને) હાય હાય ! હવે શું કરીએ. ઓ પ્રભુ ! (મુઠ્ઠાં ખાઈ પડે છે).

મદનકુમાર—પ્રીયા, તું ગભરાઈશ નહીં આ તરવારથી હું બધાનો જીવ લઈશ. અરે મિત્ર બુદ્ધિકુમાર, તું આ વખત નથી.

બળલ—કાસદા લાદે ખબર ચાર કે ઘર જાનેકી—એ રાગ.

વહાલા મિત્ર તું આ દુઃખ પેળા હાજર નથી,

માણુના તરસ્યા આ દુશ્મનો તો રહ્યા મથી.

વહાલા ટેક.

ઠંડી રાતે તું ઠંડો થઈ સુતો સુખી,

મદન મિત્ર તો આ મરે છે આ આગથી.

વહાલા.

પ્રીતિ મારીથી પ્રીયા તું આ દુઃખે પોંચી,

હાથ મિત્ર મારો તો હું સર્વે કહું કથી.

વહાલા.

(ઐતલામાં પેલા ખુનીઆ કઠાર કહાડીને મદનકુમાર ઉપર ઘા કરેછે, તરતજ કમળા, પોતાના પતિને પોતાના જોથામાં એવી તદખીરથી લઈ લે છે કે મદનકુમારને ઘા ન વાગતાં પોતાને વાગે.)

અમથાદાસ { (એકદમ ખુનીના હાથ પકડે છે). હાં ! હાં ! હાં !
શિકટદાસ { સમાલો ! કમળાને ઘા વાગશે અને મરી જશે

તો હમારી મેલેનત રદ જશે; પેલા દુષ્ટને મારો. (ખુનીઆ મદનકુમારને મારવાને ટાંપી રહ્યા છે, પણ લાગ મળતો નથી.)

કમળા—અધ્યા દુષ્ટો, કદાપિ માફ માયું આ ઘરથી જુદું થશે તો બેહતર છે, પણ મારી નજર આગળ મારા પતિનો વાંકો વાળ થવા દેનાર નથી. અરેરે દયાળુ પ્રભુ તું બહારે ઘા ! દીનદયાળ, કશું સિંધુ, તું હમને નિરપરાધીને મદદ કર.

અમથાદાસ—(કુભારજાને) કમળા એવી તદખીરથી ઉભી છે કે જેથી પેલા દુષ્ટ મરાવવો મુશ્કેલ છે. માટે તમે કમળાને સમજાવો.

કુભારજા—ખરી વાત—(કમળાને) છોકરી તું સમજીને આવી ખસ.

કમળા—અરે ! કોણ મારી માતા ? આ મારી વહાલી માતા, આ હમારીપર દુઃખના ઝાડ ઉગ્યાં બાકી રહ્યારે, ! માતા, મારી વહાલી માતા તુ શું જાણે છે. અરે તું આ દુષ્ટોને આઘા કર, જાનેની કેવા મારવા ટાંપી રહ્યા છે. આ મારી જાનેતા, બાળકપર આટલો બધો શો જુલમ ! દયા કર, માતા ? દયા કર.

કુભારજી—અરે મુખી, એવા કંગાળને શું મોહી રહી છે, દુર થા.

કમળા—અરેરે માતા, તું આ શું બોલે છે. તું આવી નમેરી કેમ થાય છે. અરે લુંડી ભક્તી પાણુ તારા પેટનો કાદવ તો ખરો, આ અધાર રાતમાં સાણુ સાણુ કરતી રાત્રીએ મને ભય લાગે છે. આ પિતાજી ? આ માતા દયા કર.

ખે ખુનીઆ—અરે તું આઘી ખછ, આ કટાર એના જીવ લેવા ટાંપી રહી છે. (મારવાનો લાગ સોધે છે. કમળા ખચાવ કરે છે).

મદનકુમાર—ભલ્લમનસાઈની રીતથી માનતા નથી તો હવે જોઈ લો. (તરવાર ખેંચી બહાર નિકળી પડે છે.)

ખે ખુની—(એકદમ ઘા ઉગામીને) અરે આ તુંજ લેતો જની, અસીના આસરા હેઠે રહી બાકુરી કરતો હતો તે કે ? (મારે છે, એટલામાં)

કમળા—(આડે આવીને) અરેરે પતિ ! માર્યા જશો, હમાણા ધીર ન ધરો ? આ પ્રભુ, ભાઈઓ રાખો મારી વાત સાંભળી દો; પછી તમારી નજરમાં આવે તેમ કરજો. અહીંઆં હમાઈ કોણુ છે, મારી મા પાણુ તમારા પક્ષપર છે. લાચાર !

• **રાગ માહાડ**—મેવાડોરે મત્તી—એ ઢાળ.

અધ્યા જે માગો તે આપું કામરે, મોમારોરે પતિ,
દયા ધારી કરો માઈ કામરે, મોમારોરે પતિ. ટેક.
આશા તોડો નહીં માહિરીરે, એમાં નથી કાંઈ સુખ,
ભરનિંદ્રામાં ખાંધી આણી ભાઈ, શાને પાડો છો દુઃખરે. મોમારોરે.
માડી મારી દયા કરીને, મોકલ પાછાં ઘેર
કેમ બાળે તારી બાળકીને, કેમ કરો તમે કે'રરે. મોમારોરે.
વનવગડામાં હું રકુરે, ઉપર માહાજમ રાત,
માતા મારી તને દયા ન આવે, કેમ કરાવે ઘાતરે. મોમારોરે.
વજ્ર તારૂં કાળજીને, વજ્ર તારા બોલ,
આવી નોતી મારી માવડી, તારા મનમાં કરની તોલરે. મોમારોરે.
હું અબળા માઈ શું ગજીરે, એકલડો પતિ આંધ,
મારો, ઉગરો હાથ તમારે, માડી એ તારો જમાઈરે. મોમારોરે.

(કમળા ઉપર પ્રભાણુ કહે છે તેટલા વખતમાં અમથાદાસ—કુભારજી, ખુની, શેકટદાસ વગેરે કાંઈ છુપો બંદોબસ્ત કરે છે).

કુભારજી—કમળા, તું મારી પુત્રી છે; માટે મને દયા આવવાથી તમને હું આ વખત જતાં મુકાવું છું, (ખુનીઓને) જાણો લાઈઓ. એ ના ઈશ્વર એને સહાય છે. માટે તમારાં હથિઆર મુકી દઈ તમે તમારે ઘર જાઓ. (ખુનીઓ જાય છે).

કમળા—(માને પગે લાગીને) માતાજી, તમે હમારીપર દયા ન કરો તો ખીન્નું કોણ કરે? ધન્ય પ્રભુ.

મદનકુમાર—હું તમારો મોટો આભાર માનું છું, અને તમારૂં ત્રણેનું ભલું થજે. એમ હું ઈશ્વર પાસે માગું છું.

કમળા—માતા, મારી પાસે આવીને ખેસ, મને ભય લાગે છે. હવે જલદીથી ચાલો આપણે ઘર જઈએ. (આવી વાત કરે છે એટલામાં કરી રાખેલી ગોઠવાણ પ્રમાણે પેલા ખુનીઓ આવી એકદમ મદનકુમાર તથા કમળાને પછવાડેથી ખાંધી લે છે. કુભારજી તરવાર લઈ લે છે).

મદનકુમાર—દગો! દગો! પ્રીયા દગો!!! હવે મોતને શરણ ચાઓ. (તરવાર શોધે છે.) અરે દુબો!

કમળા—પ્રાણનાથ! (મૂછાં ખાઈ પડે છે).

અમથાદાસ—જાણો ખુનીઓ, એ દુષ્ટ મદનકુમારને આ જંગલના પાછળના ભાગપર લઈ જાઓ? અને ત્યાં ઠોર કરો?

કમળા—(બેઠી થઈને) કોને? મારા પતિને? અરે એને ઠોર કરતાં પેહેલાં મને ઠોર કરો? નહીં તો લાવ હુંજ મારે હાથે મરું. (તરવાર શોધે છે.) અરે અહીં આં હથિઆર હતાં તે ક્યાં ગયાં? અરેરે, પ્રાણનાથ! આ શુકમાર દેહે ઘા કેમ ખમાય? હા પ્રભુ! શા વારા ફર!

મદનકુમાર—ખસ, પ્રીયા? હવે મરવું એ સિદ્ધ છે. (ખુનીઓ તેને લઈ જવા કરે છે). પ્રીયા?

ગજલ ભેરવીની.

વિખુટો પડું પ્રાણથી, પ્રીય માની લે પ્રણામ;
માની લે પ્રણામ તને છોડી જઈં આમ. વિખુટો. ટક.
ઘડાલી માતા માહેરીને, કેહેજે તું પ્રણામ,
કે'ને મદન માર્યો ગયો, વિકટ જંગલને ઠામ. વિખુટો.
પ્રણામ મારા તાતને, પ્રીય કે'ને રાખી હામ,

કે'ને મદન માર્યો ગયો, રે ઘીટ જંગલને ઠામ. વિષ્ણુદો.

કહેજે સર્વ મિત્રને, જે જાણે મારું નામ

પ્રીતિમાં પચેલા, મદનના છેલ્લા પ્રાણામ. વિષ્ણુદો.

(પ્રુનીઆ, મદનકુમારને હડસેલે છે).

કમળા—પ્રાણનાથ ! છેલ્લી મુલાકાત ! છેલ્લી મુલાકાત !

મદનકુમાર—(ધસારો કરી પાછો આવે છે) પ્રીયા, આ જન્મે. તો આ છેલ્લી મુલાકાત. પણ ભવિષમાં હશે તો પેલે જન્મે સુખ ભોગવીશું; ખસ રજ.

કમળા—આ સંસારમાં જે કાંઈ મારું છે, અરે જેના આધારથી હું જીવું છું તેને પોતાનો પ્રાણ દહીયી જુદા કરવા જવાની રજ આપું ! અને હું મારી પાપી આંખે ડગર ડગર જાયા કરું ! અરે ધિકાર છે એ જીવ્યા પર. મારા પ્રાણપતિ તમારી સાથે હું પણ મરીશ. (રડે છે).

રાગ-દેશ—ભેખ ઉતારો રાજ ભરથરી. એ રાહ.

કમળા—ધિકરે જીવ્યુંરે ભુંડા ભેખનું, દાહેલા દીન કેમ જાયજી;
બાળરે રંડાપો ગાળ્યો ના ગળે, મરે જળ વિના મીનજી. ધિકરે.

મદનકુમાર—ભવિષ ભુલાવ્યું ગોરીના ભુલે, કરે ક્રોડ ઉપાયજી,
પૂર્વે જે પાપ કીધાં હશે, ભોગવે આ ભવ માંહેજી. ભવિષ

કમળા—જનેતાની કુખે જનમ ધરી, હું તો છડીં દુઃખીઆરીજી;
સુખની આશા તો હાવે હતી, કરો પ્રાણ શું ન્યારીજી. ધિકરે.

મદનકુમાર—દાની રજરે સુખે સુંદરી, પ્રેમ તોહોની મારોજી;
આરે ભવેરે મન વાળવું, પેલે ભવ છું હું તારોજી. ભવિષ.

કમળા—સંસારમાંરે જીવી શું કરું, જીવન હાર જાય છોડીજી;
પ્રાણરે ગયો તો પ્રાણ નવ ટકે, મિત્ર દુટે ન તોડીજી. ધિકરે.

મદનકુમાર—આત્મ હત્યા ગોરી નવ કીજે, એથી થાય ના ઓઢારજી;
આપણા ધનનો ધર્મ કરી, માગો મુને ભરથારજી. ભવિષ.

કમળા—ધન માલ આદિ સૌ સાહેબી, એ છે જીવતાંની માયાજી;
જન્મ ધરીરે આ સંસારમાં, ખડું કાંઈન કમાયાજી. ધિકરે.

મદનકુમાર—સાલ લાખેણા ગોરી ધારીને, કર્યો તો સુવેપારજી;
ખોટ આગારે આ દગાખોરે, મુને કર્યો છે લાચારજી. ભવિષ.

કમળા—અરે પ્રીય પતિ, શું બોલો છો ! આ તે સ્વપ્ન કે ખરી વાત !

મદનકુમાર—પ્રીયા, સઘળો ખરી વાત છે. તે તું તારી નજરે જુવે છે. હવે મને આ દુષ્ટના આકર્ષણથી બંધ બાંધેલા ભચડાય છે. માટે લે હવે લાચારીના છેલ્લા પ્રણામ ! (જાય છે, અને કમળા રડે છે તેથી પાછો આ વેંછે. કમળા મુઠ્ઠાં ખાઈપડે છે. મદનકુમાર પ્રીયા ! પ્રીયા ! કરતો ખુની સાથે જાય છે.)

કમળા—(બેઠી થઈને) પ્રાણનાથ ! (તેની પુકે દાડવા જાય છે અને બેલાન થઈ પડે છે).

અમથાદાસ—ચાલો હવે એ બેલાન છે એટલે અને આપણે ઘેર ભઈ જઈએ. મજરકાંની ઝડપ થવા આવી છે. ખુનીઆ એનું કામ કરી સવારે ઘેર આવશે. (ઉંચકી ચાલતા થાય છે). પડદા પડ્યો.

પ્રવેશ ૩ નં.

પાત્ર—બાંધેલા મદનકુમાર સાથે બે ખુની—બુદ્ધિકુમાર—બે સીપાઈ.

મદનકુમાર—(રસ્તે ચાલતાં ઉદાસીમાં).

ગીતિ.—નથી એથ બંધુની, વહાલાંની પણ અરે દુષ્ટ કરણી;

પ્રીતમ પ્રીતમ કરતી, પડી મુકો કેશરી યુથે હરણી.

અહો, દીન દયાળ પ્રભુ, મારી શી દશા ! મારી પ્રીય સ્ત્રીને એકલી છેડી આવતાં મેં મુખેં જરા આચકો ખાધો નહીં. વિષ્ણુનાં પડતી વેળાનો ગાભરો દખાવ અત્યારે મારી નજર આગળ મુર્તિમાન દખાય છે. આહા, અગ લોચની ! હવે તારી શી ગતિ થશે ! અરે શું તાહાઈં વહાલ ! શું તાહાઈં ડાહાપણ ! શો તાહારો પ્રેમ ! એ સઘળું મને યાદ આવે છે અને મારાં દુઃખમાં વધારો કરે છે. પ્રીયા ! (તંમર ખાઈપડે છે, અને બેઠો થઈ બોલે છે).

ભેરવીની ગજલ (પોલક).

કમળા આ કમળાક્ષી તું, ચિત્ત માંહે ચોંટી રહી;

મરાણુ માહેઈં થતે, દીલકું નાખશે દહી.

ટેક.

લગાવી લાડ લાડીલી, સુખ દીધું તેં દુઃખ સહી;
સુખમાં સર્વ ભૂલીને, દુઃખના દી જાણ્યા નહીં. કમળા.
માઝમ રાતે મેલમાં, સેલમાં સુવું સહી;
માઝમ રાતે માંત તેં, હાથ પ્રભુ નિર્મથુ કર્હી. કમળા.

મુનીઆ—હવે જલદી ચાલ ! “હાથ પ્રભુ” કરતો ? (એમ કહી પછાડીથી હડસેલે છે અને એક ખાઈ આવી ત્યાં ઉભો રાખીને) ચંડાળ ચાર, ચાલ તૈયાર થઈ જા હવે તને મેલને તામે કરીએ છીએ. (ધા કરે છે.)

મદનકુમાર—(ખશી જઈ કાંચા હાથ કરી) રાખો ? રાખો ? એ મજ, આ આત્મા રૂપી દીવો તમારે હોલવવો છે તો હોલવજો. અરે પ્રભુ ! આ રગઝકમાં કેટલો વખત ગયો ! પાણુ કોઈ મદડે આવી પોચું નહીં ! હશે પ્રભુની એમજ ઈચ્છા હશે, તો હું લાચાર તેને તામે છું.

ગજલ. ગઈએક બે એક જોહવા—એ રાગ.

કપાશાગરા ધરજે વીનંતી રંક તુજને જાયું છું,
દીન દયાળા લેજે શરણુ આ ફાની દુનિઆં ત્યાગું છું. ટક.
કાયા, વાચા, મનસા, એ વળી, કર્મણને લીધે કરી,
જે પાપ કીધાં હોય તેની માફી તો માગું છઊં.

(પોતાની આંખે હાથ દે છે) લેઓ નાપાક મુજઆ હવે કરો તમારું કાળુ કર્મ, શીવ ! શીવ ! પ્રભુ ! (એ શબ્દ બોલ્યા કરે છે).

મુનીઆ—અરે તું અત્યારે હમારા તાબામાં છે તોપણ હુમને ધિકારે છે. લે લેતો જા (ઉગામીને મારે છે).

બુદ્ધિકુમાર—(બે સિપાઈ સાથે પ્રવેશ કરીને પાછળથી તરવાર પકડી લે છે) સખર ! ચંડાળ ચાર ! સખર, ઘોર કર્મ કરતાં લાજ આવતી નથી ! (તરવાર ખુંચાવી લે છે) પ્રીય મિત્ર મદનકુમાર ગભરાશો નહીં; (તેને બાઝી પડે છે) સિપાઈઓ ? બાંધો બન્ધો ખુનીને.

મદનકુમાર—મારા બહાલા બુદ્ધિકુમાર ! (તેને ભેટે છે. બુદ્ધિકુમાર તેના બંધ કાપી નાંખે છે.) મિત્ર જરા મોડો આવ્યો હોત તો મારા દેહથી મારા પ્રાણને જુદા પાડતાં આ દુષ્ટોને કાંઈ વાર નહોતી. ધન્ય પ્રભુ ! ભાઈ તમે ક્યાંથી જાણ્યું !

યુદ્ધિકુમાર—ખાર વાગે રાત્રીના તમારા ઘરનો ચાકર મારી પાસે આવીને ક્ષણ ખાતો બોલવા લાગ્યો કે મારા શેઠને બાંધીને કોઈ એક સ્ત્રી તથા બે ચાર પુરૂષ, લઈ ગયા. હું તો ધાકનો માર્યો અત્રે નાસીને તમને કહેવા આવ્યો છું. મિત્ર આ ખબર સાંભળતાં તુરત હું આ સિપાઈઓને લઈ સોંપતો અત્રે આવી ચઢ્યો.

મદનકુમાર—શી ખુશીની વાત ! શાબાશ મિત્ર શાબાશ ! પાણુ અરે મારી મીયાની શી દશા હશે !

યુદ્ધિકુમાર—યું, તમારી સ્ત્રીને પાણુ બાંધી આણી છે. અરે તે ક્યાં છે ?

મદનકુમાર—ભાઈ, પાસેના નંગલમાં પેલા દુષ્ટ મારા ન્યાતીલાના કબજામાં તે ફસાઈ છે.

યુદ્ધિકુમાર—યું, કમળા તેઓના કબજામાં છે ! ! અરે નલદી આ લો નહીં તો કમળા જરૂર પોતાનો પ્રાણુ કાઢશે.

મદનકુમાર—હું ! મિત્ર જો એમજ મારી મીયાએ કર્યું હોય તો મારે અહીંઆંજ મરવું એ સાચું છે.

સિપાઈ—ભાઈસાહેબ. પાસ કે નંગલમાં કુચ સોર બકોર હોતા હે, આર કોઈ ઓરત રોતી હોવે એસા અવાજ આતા હે.

યુદ્ધિકુમાર—ચાલો ! ચાલો ! નલદી ચાલો ! (સિપાઈઓ પેલા ખુનીને લઈ સર્વ જાય છે).

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—નંગલ.

પાત્ર—કમળાને લઈ જનારા તથા પાછળના બધાં.

કમળા—(રસ્તે ભાનમાં આવી પેલાઓના પંજામાંથી છુટી પડે છે) અરે જુલમ ! ક્યાં લઈ જાયા છો ? અલ્યા દુષ્ટો ? ખબરદાર જો મને હાથ અડાડ્યો તો ! અરે મીચ પતિ તમે ક્યાં હશો ! અરે આ દુષ્ટ આગળ મા શે ધર્મ સચવાય એમ નથી, માટે આ સુખદયાણુ ભરથાર હું પાણુ આત્મા નો ત્યાગ કરી પુઠે આવું છું. (રડે છે).

હમકુ છાંડ ચલે બન માધુ—એ રાગ.

હાય હવે હું તે ક્યાં જાઉં, કેર કીધો માખાપેર. હાય. ટેક.
જનું જન માણપતિતે, હરી હરી લીધો આપેર;
ઓ માણનાથ ઓ મનનામોજ, હું જીવું કોણ પાપેર. હાય. ૧.
કોન આંધારે તમે મને નાંખી, વિષ્ણુ પડી જાતેર;
જણ જણ છાતી દાઝે મારી, કમળું કાળજ કાપેર. હાય. ૨.
પીયુજ હું પીડા પામું અતિશં, હાય આ દુષ્ટ સંતાપેર;
વહારે હવે આવી કોણ વહાલા, દાવાનળ દુઃખ કાપેર. હાય. ૩.

અમથાદાર—અરે પ્યારી કમળા, તું નકામી કલ્યાંત શું કરવા કરે છે. અને એવા તુચ્છ મદનકુમારના પ્યારમાં શું રીઝી રહી છે? ચાલ ઉઠ, એથી દશગણું સુખ હમારું તરફથી તને મળશે.

મોકટદાર—તું જ્યારે હમારું સુખ જશે, ત્યારે મદનકુમારના અદ્ય સુખને તુચ્છ ગણશે. માટે ચાલ ઉઠ, વધારે કહેવડાવ નહીં (તેને બન્યો જણ ઉડાડવા જાય છે.)

કમળા—(આંધી ખશીને) અંરં ઘિઃકાર હોજો તમારા એવાં સુખ ઉપર! અરે ચડાજો! સુખ સ્ત્રી વસ્તુમાં છે, એજ જેને ખબર નથી! તો તે ખીજને શું સુખ આપશે! (પેલાઓ તેને બળાટકારે લઈ જવા માંડે છે એટલે)

બુદ્ધિકુમાર—(પ્રવેશ કરીને) ખબરદાર, કમળાને હાથ અડાડ્યો તો? ચડાજો! (પેલાઓ થડકીને આંધા ખસે છે.)

કમળા—(બુદ્ધિકુમારની પાસે જઈને) ઓ મારા વહાલા ભાઈ, તમને પરમેશ્વરે અહીં મોકલ્યા, પણ ખુનીઓને હાથ મારા મા—(અટકી જાય છે).

મદનકુમાર—(સિપાઈ તથા ખુનીની સાથે પ્રવેશ કરે છે) ફીકર કીરી નહીં પ્રીયા, હું જીવતો છું (તેને ભેટે છે) મારા બુદ્ધિકુમારની મદદથી તો ખુનીઓને ખાંધી લઈ, તારી મદદ આપ્યા છું.

કમળા—(મદનકુમારના ખભાંપર પોતાના બન્યો હાથ તથા માથું મુકીને) ઓ મારા માણનાથ! ધન્ય પ્રભુ! પામરને તારા વિના ખીજું કોણ સાચું કરે?

બુદ્ધિકુમાર—(સિપાઈઓને) લાવો એ ખુનીને હું પકડું છું. તમે પેલા કુટોને ખાંધો! જો તે ન ખાંધવા દે, તો તરવારથી તેના માથાં ઉડાવી દેજો!

(અમથાદાસ તથા ફેકટદાસ અને કુભારજી મુગે મોહોડે હાથ બંધાવે છે. સિ-
પાઈતેને ખુનીની સાથે હારમાં બંધ કરે છે).

બુદ્ધિકુમાર—(મદનકુમારને) મિત્ર, આ આનંદની હેલી થઈ, એ
સર્વ બ્રહ્મની કૃપાથીજ. માટે પ્રથમ હું તેનો પાડ માનું છું.

હુમરી.—ખીંદરાખીંદ મોરા સામળીઆ—એ રાગ.

પરમેશ્વર તેં કરુણા કરી, મુજ વહાલાંને ઉગારી દીધારિ; ટેક.
જેથી પાડ હું માનુરે બ્રહ્મ, જમને હાથથી ઝુટી લીધારિ. પરમેશ્વર. ૧.
અતિ પ્રેમ વધ્યો આનંદ વધ્યો; આ દુરીજનના મુખ કાળાં કીધારે. પરમેશ્વર. ૨.
ગુણી ગણના ગુણની ન ગણાએ; અમારાં સૌ કારજ સીધારિ. પરમેશ્વર. ૩.
દીન દયાળા તુજ કૃપાથી, ઘુટકે પ્રેમના નીર પીધારિ. પરમેશ્વર. ૪.

કેમળા—હે અનંત પ્રહ્લાંડના અધિપતિ; કૃપાસાગરા, ભક્ત વત્સળ
બ્રહ્મ ! આ સમયે જેવી હુમારી સાધ્ય કરી તેવીજ રીતે સંકટ વખતે તું
તારા નેક રાજ્યમાં હુમારી સંભાળ રાખી હુમારી પાસે સત્યના કામ કરાવજે.

બુદ્ધિકુમાર—મિત્ર, આ બે ખુનીઓ સિવાય બાકીના આ ત્રણે
દુષ્ટકર્તવ્ય કરનારના ડોકાં હું મારે હાથે ઉઠાવી દઈં ? (તરવાર ખેંચીને) કેમ
શી આજ્ઞા છે ?

મદનકુમાર—(તરવાર પકડી લે છે) સખુર, મિત્ર, સખુર.

ફેકટદાસ—અરે આવા બે જુવાન મરદાની આગળ આજે હું
બંધીવાન તરીકે ઉભો છું તે ધિકાર હોજે મારા જીવતરને. ભાઈસાહેબ,
હવે મારાં દુષ્ટકર્તવ્ય મને બધાં ચાદ આવે છે. માટે કાળું મોં શું બતાવું.
હું મરવા તૈયાર છું. (નીચું જુવે છે).

અમથાદાસ—હું પણ શરમનો માર્યો બોલી શકતો નથી. અરે
હમે તમારી ઉપર દુઃખ પાડ્યામાં કાંઈ બાકી મેલી નથી; ન્યાત જાતમાંથી.
સગાં વહાલામાંથી તમને અજબામાણાં કર્યાં, અને આખર તમારો પ્રાણ લે
વાનો નિશ્ચય કર્યો. અરે હવે મને સમજાયું કે ધન્ય છે તમારી સ્ત્રી પુરુષની
પ્રિતિને. ધિકાર ન્યાતના ધારાને કે આવી રીતે સંબંધ ન બાંધતાં બાળ-
લગ્ન કરે છે. ભાઈસાહેબ, હવે મારા જીવને વધારે ધિકાર ન કરાવતાં મોત
ને તામે કરો. (નીચું જુવે છે).

